

Odnos čovjeka spram životinja i ekocentričke perspektive

Dujmić, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:254281>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mia Dujmić

Odnos čovjeka spram životinja i ekocentričke perspektive

Diplomski rad

Mentor: prof dr. sc. Željko Senković
Sumentorica: doc. dr. sc. Darija Rupčić
Osijek, 2019

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za filozofiju
Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mia Dujmić
Odnos čovjeka spram životinja i ekocentričke perspektive
Diplomski rad

Humanističke znanosti, filozofija, filozofijska bioetika

Mentor: prof. dr. sc. Željko Senković
Sumentorica: doc. dr. sc. Darija Rupčić
Osijek, 2019

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 30.9.2019.

Mia Dymić, 0122218896

ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Namjera ovog diplomskog rada je osvještavanje problematike koja se tiče odnosa čovjeka spram životinja u svrhu pozivanja na filoničku odgovornost kao sljedeću točku prema kojoj se šire moralni krugovi suvremenog društva. Rad je prožet pluriperspektivnim pristupom te se kreće u sferi filozofske problematike odgovornosti za ne-ljudska živa bića i okoliš. Teorijski dio rada oslanja se na autore kao što su Peter Singer, Tom Regan, Richard D. Ryder, Henry Spira, Charles Patterson i drugi. Svojim sadržajem rad potiče na propitivanje tradicije i znanosti te doprinosi razradi bioetičkih problema koji se tiču prava životinja i okoliša.

Ključne riječi: životinje, etičnost, ne-ljudska živa bića, prava životinja, okoliš

SADRŽAJ

1.Uvod	1
2.Razlika između čovjeka i životinje	2
3.Kako znamo da životinje osjećaju bol?	7
4. Specizam	12
4.1. Antropocentrična etika	15
4.2. Specizam na našim tanjurima	18
4.3. Eksperimenti i testiranja na životinjama	23
4.4. Žrtve modne industrije	26
4.5. Kućni ljubimci	28
4.6. Životinje kao ukras i zabava	30
5. Posljedice lova i uzgoja životinja na farmama	33
6. Pokret za životinjska prava	38
7. Zaključak	41
8. Popis literature	42
9. Popis dokumentarnih filmova	45

1. Uvod

Svrha ovog diplomskog rada jest osvijestiti problematiku koja se tiče odnosa čovjeka spram životinja. Fokus rada stavljen je na uzgoj životinja u svrhu ishrane, dobivanje životinjskih materijala, znanstvena istraživanja, eksperimentiranja te zabavu. Najprije će biti objašnjena *razlika između čovjeka i životinja* u istoimenom poglavlju gdje će se osvrnuti stavova filozofskih antropologa – Gehlena i Schelera, a zatim će biti objašnjen utjecaj grčke i kršćanske misli na tradicionalno hijerarhizirano poimanje životinja kao bića u službi čovjeka. Nakon toga slijedi poglavlje *Kako znamo da životinje osjećaju bol?* u kojem je iz znanstvene perspektive objašnjen pojam patnje kod životinja kao i odražavanje iste na fizičko zdravlje, fiziološke procese i ponašanje životinje što obrazlaže biologinja i profesorica etnologije sa Sveučilišta u Oxfordu – Marian Stamp Dawkins. Zatim slijedi poglavlje o *specizmu* koje je podijeljeno i na potpoglavlja: *Antropocentrična etika, Specizam na našim tanjurima, Eksperimentiranja i testiranja na životinjama, Žrtve modne industrije, Kućni ljubimci i Životinje kao ukras i zabava*. U svom pisanju oslonit ću se na rad filozofa i boraca za životinjska prava -Petera Singera, Henrya Spire, Richarda D. Rydera, Toma Regana, Charlesa Pattersona i drugih. U poglavlju o *specizmu* objašnjeno je podrijetlo riječi kao i značenje iste. Potpoglavlje o *antropocentričnoj etici* fokus stavlja na odgovornost čovjeka za druga živa bića i prirodu te dužnost čovjeka da brine o bićima čija egzistencija ovisi o čovjekovim odlukama. *Specizam na našim tanjurima* prikazuje probleme koji se tiču industrijaliziranog klanja i prava životinja kao što su teški i neprimjereni uvjeti na farmama te zanemarivanje potreba životinja radi većeg profita. Nakon što je u potpoglavlju *Eksperimentiranja i testiranja na životinjama* obrazložena neadekvatnost i ne-etičnost znanstvenih eksperimenata i istraživanja u koja su uključeni milijuni životinja, u potpoglavlju *Žrtve modne industrije* objašnjen je postupak dolaska do životinjskih materijala koji nije reguliran zakonom zbog čega životinje umiru na najgore moguće načine. Potpoglavlje o *kućnim ljubimcima* dotaknut će se problema zapostavljanja i napuštanja životinja, a zatim će se u potpoglavlju *Životinje kao ukras i zabava* osvijestiti problemi zooparkova, zbog kojih se oni ne mogu nazvati centrima edukacije i konzervacije ugroženih životinjskih vrsta, problemi cirkusa te problemi lova. Nakon što je prikazan utjecaj specizma u navedenim potpoglavljima, poglavlje *Posljedice lova i uzgoja životinja na farmama* razraditi će problem zagađenja okoliša, globalnog zatopljenja, deforestacije i izumiranja životinjskih vrsta. U konačnici, nakon što su postavljeni temelji nužni za razumijevanje *Pokreta za životinjska prava* obrazložiti će se ciljevi koji motiviraju ljude intelektualnih krugova na promjenu još od 1970-te godine.

2. Razlika između čovjeka i životinje

Mnogi shvaćanje čovjeka izvode iz Boga, a drugi opet iz životinje. Njemački filozof Arnold Gehlen ističe kako čovjek ima »poseban položaj« te se sve što nije čovjek označava kao životinja, bilo da se radi o glistama ili čimpanzama.¹ Gehlen također smatra da je vrlo teško prikazati čovjeka i usporediti ga sa životinjom bez da se naiđe na metafizičke probleme. Čovjek ima brojne sličnosti sa životinjama, pa je tako njegova građa nalik onoj čovjekolikog majmuna, umjetničko i kreativno izražavanje pronalazimo i kod životinja, kao i društvenost – primjerice kod mrava i dabrova. Brojne životinje imaju jezik pomoću kojeg se sporazumijevaju unutar skupine. Svako izolirano obilježje čovjeka može se pronaći i kod životinja. Gehlen ističe kako brojne teorije objašnjavaju čovjeka kao jedinstvo tijela i uma ili duše, kako bi se istaknulo upravo ono što čovjeka razlikuje od životinja, no te teorije ne uspijevaju uistinu sjediniti tijelo i dušu u jednom nauku. U sklopu svog antropološkog pisanja napominje kako se ne treba »upuštati u to da čovjeka uzmemo ni kao samo gradualno različitog od životinje, niti da ga odredimo jedino prema "duhu"«². Smatra kako se izvođenjem čovjeka iz majmuna zanemaruje unutrašnji svijet u čovjeku i obilježja koja ne obilježavaju niti jednu životinju kao što su misli, jezik, mašta i impulsi³ te složena motorika i pokreti. Morfološki gledano, čovjek se razlikuje od ostalih sisavaca jer ima brojne nedostatke u odnosu na njih. Čovjeku nedostaje krzno koje štiti od hladnoće, njegovo tijelo nije evoluiralo na način da napada druge grabežljivce te čovjek bježi u opasnim situacijama. Njegova osjetila nisu oštra poput vida, sluha i njuha kod životinja. Dojenčad čovjeka zahtijeva zaštitu te u primitivnim uvjetima čovjek ne bi preživio među spretnim i opasnim grabežljivcima. Upravo zbog toga, čovjekov svijet je prilagođen njemu i njegovu opstanku te je u suprotnosti sa životinjama. Prirodu koju je čovjek »preradio da služi životu zove se kultura, a svijet kulture jeste ljudski svijet«.⁴ Njemački filozof i antropolog Max Scheler u djelu *Položaj čovjeka u kozmosu* kaže kako je ono što čovjeka čini čovjekom princip koji je oprečan životu i ne može se svesti i objasniti preko pojma evolucije, a taj princip Grci nazivaju »um«.⁵ U spomenutom djelu kaže kako je čovjek duhovno biće koje nije vezano za nagone i okolinu te se glavna razlika između čovjeka i životinja nalazi u odnosu spram zbilje.⁶ Prema Scheleru životinja posjeduje svijest za razliku od biljke, no ne posjeduje samosvijest

¹ Arnold Gehlen, *Čovjek-Njegova priroda i njegov položaj u svijetu*, preveo: Aleksa Buha, (Sarajevo: »Veselin Masleša«-Svjetlost, 1990), str.9.

² Isto, str.27.

³ Isto, str.15.

⁴ Isto, str.37.

⁵ Max Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu. Čovjek i povijest.*, preveo: Vladimir Filipović, (Sarajevo: »Veselin Masleša«, 1960), str. 32.

⁶ Isto.

koja obilježava čovjeka. U ovom djelu Scheler odbacuje »Homo faber-nauku« jer ona poriče specifičnu moć ljudskog uma te prema toj teoriji ne postoji bitna razlika između čovjeka i životinje već samo gradualna razlika, a čovjek je prema tome samo »posebna životinjska vrsta«. ⁷ U djelu *Ideja čovjeka i antropologija*, Scheler teorije o čovjeku dijeli na one koje govore da se čovjek razvio iz životinjskog svijeta te one koje to opovrgavaju i govore o razumnoj duši. ⁸ U navedenom djelu Scheler ističe da čovjek nužno znači *homo naturalis* koji jest životinja ⁹ te ističe kako je čovjek definiran kao kulturotvorac i bogotražitelj, »a ne vidi se da je oholost i umišljenost upravo u tome što se čovjek - bez obzira na Boga - uopće usuđuje nekako suprotstaviti životinji pa zatim sebi umišlja da je on nešto "više", što se iz nje "razvilo", umjesto da zaključi da je oboljela i "zalutala" životinja.« ¹⁰ Nesuglasice između različitih antropologa prisutne su i u različitim znanstvenim krugovima kada je u pitanju čovjek i njegova priroda. Vrlo je teško objasniti čovjeka, a svaka egzistencijalna rasprava predstavlja plodno tlo za pregršt drugih pitanja. Čovjekov položaj u svijetu od samih su početaka pokušali objasniti mit i religija i upravo zbog toga zauzeli su vrlo važno mjesto u čovjekovu životu. S obzirom da se čovjek u svijetu u kojem se nalazi susreće sa drugim bićima i prirodnim prostranstvima, pitanje odnosa spram istih postaje neizbježno. Prirodne nepogode i divlje životinje predstavljaju opasnost za ljudski život te se čovjek usmjerio ka gospodarenju istima kako bi izbjegao vlastitu patnju, prilikom čega se patnja ili oštećenje suprotstavljenog živog svijeta potiskuje u sferu irelevantnog.

Problem patnje kod životinja izvire već u hinduističkoj i budističkoj misli gdje pojam suosjećanja obuhvaća i životinje i ljude. Zapadna kultura je drugačija te svoje korijene pronalazi već u staroj Grčkoj te judeokršćanskoj tradiciji. ¹¹ Stoici su vjerovali kako priroda postoji radi čovjekovih interesa. ¹² Aristotelova struja kao dominantna širi ideju prirode kao hijerarhije gdje je niži razum u službi višeg razuma, pa tako biljke postoje zbog životinja, a životinje zbog čovjeka. ¹³ Životinje se smatraju izvorom hrane i odjeće. ¹⁴ Aristotel je također

⁷ Isto, str.88.

⁸ Max Scheler, *Ideja čovjeka i antropologija*, preveo: Gessamelte Werke, (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1996), str.57.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto, str.58.

¹¹ Peter Singer, »Ethics and the New Animal Liberation Movement« u: *In Defense of Animals*, (New York: Basil Blackwell, 1985, str.1-10.

¹² Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, preveo: Bernard Jan, (Zagreb: Genesis, 2005), str.37.

¹³ Peter Singer, »Ethics and the New Animal Liberation Movement«, str. 1-10.

¹⁴ Isto.

smatrao da manje razumni ljudi trebaju biti robovi onima višeg razuma.¹⁵ Ta misao u suvremenim intelektualnim krugovima više nije prisutna jer je u današnjem svijetu ropstvo zabranjeno, no odnos prema životinjama nije se promijenio. Jedan od glavnih temelja zapadne tradicije predstavlja *Knjiga Postanka* prema kojoj je čovjek stvoren na božju sliku te kao gospodar svim bićima i svom prirodom.¹⁶ Općeprihvaćena interpretacija te tvrdnje ne upućuje na problematiku životinjske patnje. Augustin je isticao kako se šesta zapovijed, o ne ubijanju, odnosi samo na ljude budući da jedino čovjek posjeduje razum.¹⁷ Toma Akvinski također je poricao moralne obveze spram životinja.¹⁸ Charles Patterson navodi kako je u kršćanstvu dugo postojala struja suprotstavljena tradicionalnom poimanju vrijednosti životinja, kojoj su pripadali »crkveni oci iz četvrtog stoljeća Bazilije i Ambrozije, keltski sveci, sveti Franjo Asiški, sveti Antun Padovanski, sveti Bonaventura, C. S. Lewis i mnogi suvremeni teolozi i učenjaci poput Andrewa Linzeyja, Johna Cobba i drugi.«¹⁹ Baconovo antropocentrično gledište, Descartesova usporedba životinja sa strojevima koji ne mogu osjećati²⁰ te kartezijski stav o nemogućnosti patnje kod životinja²¹ doprinijeli su racionalizaciji iskorištavanja životinja u čovjekove svrhe. Ljudi zanemaruju interese i potrebe životinja jer nisu pripadnici ljudske vrste. Takvo razmišljanje je temelj specizma - diskriminacije na temelju vrste. Razmišljanje kako drugo i drugačije nije jednako vrijedno preslikava se i na međuljudske odnose te je ujedno temelj i glavni problem rasne, vjerske, socijalne, imovinske, etničke, individualne, spolne i dobne diskriminacije. Mnogi će reći kako je specizam opravdan upravo zato što su ljudi racionalna, autonomna i samosvjesna bića koja koriste jezik i razumiju koncept pravednosti u odnosu na životinje, no istraživanje i proučavanje životinja, a posebice čimpanzi, dovodi u pitanje jedinstvenost čovjekovih karakteristika jer su u određenom obliku prisutne i kod životinja.²² Ne postoji karakteristika koja je prisutna i kod čovjeka i kod novorođenčadi ali ne i kod životinja.²³ Novorođenčad nije razumna, ne koristi govor, i ne razumije ideju pravde²⁴, no to nije razlog da ih se konzumira ili na njima eksperimentira u medicinske svrhe. Jedan od argumenata protiv takvog uspoređivanja ističe potencijal da se novorođenče razvije u čovjeka

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str.38.

¹⁸ Isto, str.39.

¹⁹ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str.39.

²⁰ Isto, str.42.

²¹ Isto, str.43.

²² Peter Singer, »Ethics and the New Animal Liberation Movement«, str. 1-10.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

koji će biti razuman, govoriti i imati sve karakteristike koje će ga razlikovati od životinje, no to nije uvijek slučaj jer se ljudi ponekad rode sa teškim oštećenjima mozga.²⁵

Australski filozof i bioetičar Peter Singer smatra kako je iracionalno određena bića podvrgavati užasnim eksperimentima i nezamislivoj patnji kako bi se kasnije pojavila na nečijem tanjuru, samo zato jer se ne mogu govorom izboriti za svoja prava na život. U današnjem svijetu, životinje gube sva prava samo zato jer su one na kraju dana životinje, a mi smo ljudi. Singer ističe kako specizam sam po sebi predstavlja oblik rasizma.²⁶ Specizam nema etičke temelje u svom izoliranju i izdizanju jedne vrste na položaj superiornosti. Singer naglašava kako iz logičnih razloga životinje i čovjek nemaju i ne mogu imati potpuno jednaka prava. Životinjama ne treba pravo glasanja, ali im treba pravo na život bez patnje i život bez uskraćenih osnovnih životnih potreba. Singerovo je mišljenje da ako je krivo oduzeti život novorođenčetu sa ozbiljnim oštećenjem mozga, također je krivo isto napraviti psu ili svinji sa sličnim mentalnim kapacitetom.²⁷ Tradicionalno shvaćanje i učenje da je čovjekov život svet dovodi u pitanje i pravo abortusa. Mnogi naglašavaju grijeh takvog čina iz razloga što je čovjek stvoren na božju sliku te teže ukidanju prava na abortus neovisno radi li se o samom početku trudnoće gdje je fetus u početnim stadijima razvoja i ne osjeća bol, dok se s druge strane tolerira mučenje i ubijanje razvijenih i inteligentnih životinja kao što su to svinje. Čovjek ima potencijal i snove koje pokušava ostvariti dok životinja nema, no to ne implicira da je njezin život bezvrijedan. Daleko je gore ubiti čovjeka, no to ne opravdava ubijanje životinja samo zato što ne posjeduju određena obilježja koja posjeduju ljudi. Bez obzira na brojne razlike, životinje i ljudi dijele instinkt za preživljavanjem koji ih tjera od boli, neugode i patnje. Čovjekov napredak od samih je početaka uključivao širenje etičkih krugova, od vlastitog plemena i drugih naroda, pa sve do drugih rasa, ljudi drugačijeg vjerskog opredjeljenja te spola, no posljednji korak odnosi se na životinje. U teoriji se lako složiti kako se moralni kompas ne bi trebao usmjeravati ka jednima, a okretati od drugih, no svjedočimo kako u praksi to nije uvijek tako. Pitanje odnosa čovjeka spram životinja značajnije nagovještavaju J.J. Rousseau i J. Bentham, sistematičnije pokušaje pronalazimo kod A. Schopenhauera i L. Nelsona, no sustavno i svestrano bavljenje tim

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

pitanjem dolazi nakon novovjekovnog antropocentrizma²⁸ - »s pojavom moderne primijenjene etike sredinom XX. stoljeća«.²⁹

²⁸ Dragan Jakovljević, »Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa«, *Filozofska istraživanja*, 33/1 (2013), str.167-182, na str. 168.

²⁹ Isto.

3. Kako znamo da životinje osjećaju bol

Već krajem 18. stoljeća britanski filozof Jeremy Bentham »ustvrdio je da ono pravo pitanje u odnosu na životinje zapravo ne glasi mogu li one *rasuđivati* niti pak mogu li *govoriti*, nego mogu li one *patiti*«. ³⁰ Njemački filozof Arthur Schopenhauer je »upravo u sposobnosti za patnju vidio onu odlučujuću zajedničkost koja povezuje ljude i životinje« ³¹ te upućuje na »sažaljenje«. ³² Njemačka profesorica filozofije Ursula Wolf patnju definira kao moralno lošu i iz toga izvodi moralnu obavezu »umanjivanja ili eliminiranja« ³³ patnje. Peter Singer navodi kako postoje brojni znakovi patnje koje pronalazimo kod ljudi i životinja, a posebice ptica i sisavaca. ³⁴ Kao neke od znakova Singer navodi izraze lica, plač, nastojanje da se izbjegne bol, strah, grčenje od boli i drugo. ³⁵ Životinje i ljudi imaju sličan živčani sustav te slične reakcije na bol. Ljudi imaju razvijeniju moždanu koru, no ona je zadužena za mišljenje, ne osjeća je. Emocije i osjećaji vežu se uz međumozak (*lat. diencephalon*), odnosno prednji dio mozga, koji je dobro razvijen kod mnogih životinja, a posebice ptica i sisavaca. ³⁶ Mogućnost osjećanja boli evoluirala je kod ljudi i životinja kako bi digla šanse za preživljavanje preko izbjegavanja izvora boli. ³⁷ Jezik je potreban za apstraktno razmišljanje, no bol je primitivna te ne ovisi o jeziku ³⁸ i upravo zbog toga ne poričemo da novorođenčad i djeca koja ne pričaju osjećaju bol. Marian Stamp Dawkins, biologinja i profesorica etnologije na Sveučilištu u Oxfordu, detaljno je razradila pitanje patnje kod životinja. Ljudi smatraju da nanošenje štete uzrokuje bol i patnju drugim ljudskim bićima te zbog toga nije moralno. U odnosu na koncept boli i patnje ljudi su stvorili sliku o tome što je ispravno, a što ne. Dawkins ističe kako je većina ljudskog ponašanja utemeljena na vjerovanju kako drugi ljudi imaju slična subjektivna iskustva kao mi, ³⁹ no ne možemo dokazati da svi na isti način osjećaju emocije kao ni to da ih neki osjećaju uopće. Usprkos različitim interesima, ukusu i odgoju, ljudi međusobno dijele dovoljno zajedničkih obilježja na temelju kojih se mogu staviti u tuđu situaciju i suosjećati. ⁴⁰ Činjenica da možemo predvidjeti ljudske reakcije i da nam druge osobe vrlo često kažu kako ih razumijemo, govori

³⁰ Dragan Jakovljević, »Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa«, str.174.

³¹ Isto.

³² Isto, str.175.

³³ Isto, str.176.

³⁴ Peter Singer, »Do Animals Feel Pain« u: *Animal Liberation, 2nd edition* (New York: Avon Books, 1990), str.10-12,14-15.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ Marian Stamp Dawkins, »The Scientific Basis for Assessing Suffering in Animals« u: *Peter Singer: In Defense of Animals*, (New York: Basil Blackwell, 1985), str.27-40.

⁴⁰ Isto.

nam kako naše suosjećanje nije u potpunosti neutemeljeno.⁴¹ Kao ljudska bića, na temelju vlastitih doživljaja pretpostavljamo da i drugi ljudi mogu patiti te u odnosu na to određena ponašanja definiramo kao ispravna ili neispravna. S druge strane, sa životinjama smo jezično, anatomske, fiziološke ili bihevioralno različite⁴², no to nije razlog da ne pretpostavljamo da je bilo kakav oblik komunikacije, razumijevanja i empatije nemoguć. Ponekad je vrlo teško razumjeti čak i članove naše vlastite vrste s obzirom na odluke, ponašanja, interese, ciljeve i načine uživanja. Ponekad moramo uložiti trud kako bismo razumjeli svoje bližnje ili vidjeli svijet kroz njihove oči. Razumijevanje životinja puno je kompliciranije s obzirom na raznolika staništa, morfološka obilježja i oblike ponašanja. Drugo ljudsko biće razumijemo u odnosu na nas same, no isto tako možemo razumjeti i životinje ako se potrudimo. Možda nikada nećemo saznati što točno životinje osjećaju, no isto tako ne možemo sa sigurnošću znati niti što i kako ljudi osjećaju.⁴³ Nedostatak sigurnosti ne sprječava nas da donosimo zaključke o osjećajima drugih ljudi niti nas sprječava da marimo za iste. S obzirom da posjedujemo veliko znanje i brojne činjenice o biologiji brojnih životinjskih vrsta ništa nas ne bi trebalo sprječavati u pretpostavci da su životinje također sposobne osjećati bol i patnju. Dawkins pojmu patnje pridaje dva obilježja - neugodu i ekstremnost.⁴⁴ Svrab nije ugodan, no ne spada u kategoriju patnje jer nije ekstreman kao što su to elektrošokovi. Stanje patnje može biti prouzrokovano manjkom hrane ili prejedanjem, visokim ili preniskim temperaturama, manjkom vode ili tjele vježbe, tugom, frustracijom i brojnim drugim podražajima ili uvjetima.⁴⁵ Svako od navedenih stanja ima drugačije fiziološke i bihevioralne karakteristike i posljedice.⁴⁶ Zajedničko obilježje tih stanja i situacija jest ekstremna neugoda koja u biću stvara želju za drugačijim stanjem.⁴⁷ U svojim istraživanjima u svrhu dokazivanja patnje kod životinja, Dawkins se fokusirala na tri kategorije - fizičko zdravlje, fiziološke simptome i ponašanje životinja.⁴⁸ Prvi i najočitiiji simptomi patnje odražavaju se na fizičko zdravlje životinje. Ako je životinja bolesna ili ozlijeđena možemo pretpostaviti da životinja pati. Ljudi koji se brinu o životinjama mogu po stanju perja ili dlake, boje očiju, apetitu i odazivanju životinje prepoznati bolest ili ozlijeđenost, no vrlo često će primjerice ptice odbijati hranu dok griju jaja u gnijezdu te se prema tome treba fokusirati i na druge znakove jer promjene u izgledu ili apetitu ne moraju

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

nužno signalizirati patnju. Također, vrlo često ni ljudi ni životinje tijekom bolesti ne pokazuju simptome patnje. Početni stadiji određenih bolesti često ne pokazuju gotovo nikakve simptome, dok će se intenzivna bol kod ljudi i životinja manifestirati kroz grčenje, jaukanje, plakanje i drugo.⁴⁹ Ako ponašanje životinje upućuje na zdravstvene probleme ili ozljede popraćene bolovima, poprilično je logično i razumno zaključiti da životinja pati.⁵⁰ Uzevši takav stav u obzir neizbježno je eksperimentiranje i testiranje na životinjama kao i induciranje deformiteta ili bolesti te sakaćenje odrediti kao načine na koje se uzrokuje patnja kod životinja.⁵¹ Teško je opovrgnuti činjenicu da transportiranje domaćih životinja kod njih uzrokuje ekstremnu patnju s obzirom na činjenicu da životinje izgube tjelesnu masu, zadobiju brojne ozljede te snose fiziološke posljedice koje na koncu rezultiraju smrću.⁵² Problem nastaje kada ljudi ne vide kako naočigled zdrava životinja zatvorena u premalom kavezu uz obilje hrane može mentalno patiti, ali zahvaljujući tehnologiji moguće je pratiti fiziološke procese unutar životinje.⁵³ Promjena stanja unutar životinje očituje se kroz promjene u živčanom sustavu, nadbubrežnim žlijezdama, hormonima, mišićima, moždanim aktivnostima, tjelesnoj temperaturi i pulsu.⁵⁴ Naziv kojim se definira cjelokupnost promjena i simptoma uzrokovanih ekstremnim uvjetima i situacijama u kojima se životinje nalaze jest »stres«.⁵⁵ Fiziološki simptomi stresa prirodni su mehanizmi i reakcije životinje koja se opire uvjetima koji vode prema ozljedama ili smrti.⁵⁶ To ne znači da svaka životinja sa ubrzanim radom srca ili povišenom razinom hormona pati. Ponekad je to reakcija adaptiranja na novo okruženje.⁵⁷ No, ekstremne fiziološke promjene, poput povećanih nadbubrežnih žlijezda prekursori su bolesti i jasne implikacije patnje.⁵⁸ Problem nastaje kada treba precizno odrediti kada životinja više ne pokazuje obilježja adaptacije nego daje do znanja kako je riječ o produljenoj ili intenzivnoj patnji.⁵⁹ Treća kategorija koja nas može uputiti na moguću patnju životinje jest njeno ponašanje. Ono može biti proučavano bez interakcije sa samom životinjom. Mnoge životinje pokazuju oblike ponašanja preko kojih se može donijeti zaključak o njihovom mentalnom stanju, a Charles Darwin jedan je od znanstvenika koji je to prepoznao te je napisao djelo *Izražavanje osjećaja u životinja i čovjeka* gdje se bavio

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

životinjskim oblicima komuniciranja.⁶⁰ Kako bi se proučilo ponašanje životinja, potrebno je životinju izložiti situaciji koja će ju prestrašiti ili uzrujati. Kada bi se naučilo o reakcijama i emocijama u određenim situacijama, trebalo bi proučiti domaće životinje na farmama ne bi li se naišlo na znakove koji upućuju da životinja doista pati. Kako bismo uistinu znali osjećaju li životinje bol morali bismo ih pitati. No ponekad djela govore više nego riječi, čak i kod ljudi. Životinje svojim ponašanjem mogu pokazati što vole ili žele, pa će tako ići prema izvoru ugone, a bježati ili izbjegavati neugodne podražaje. Štakori su sposobni naučiti kako stiskanjem poluge dobiti hranu ili otvoriti vrata koja vode do ženke, a kada to učine jasno možemo zaključiti što štakori žele.⁶¹ U nekim pokusima štakor prijeđe čak i preko električne mreže kako bi došao do ženke.⁶² U istraživanjima utjecaja dima cigarete gdje se štakorima i hrčcima puštao dim kroz cjevčicu, mnogi su vrlo brzo naučili kako izmetom blokirati cijev kako bi spriječili dolazak dima čime pokazuju što im smeta.⁶³ Ova metoda, putem koje životinja može pokazati što želi, a što ne, pokazala se izvrsnom jer jasno možemo vidjeti što nam životinja govori svojim ponašanjem. U eksperimentu gdje su pijetlovi mogli izabrati žele li slobodno trčati ili biti u malom kavezu svi su izabrali mogućnost slobodnog kretanja i trčanja i time jasno rekli što žele i vole.⁶⁴ Na taj način može se provjeriti koju temperaturu, svjetlinu i okolinu životinja preferira. No, postoji razlika između onoga što životinja ne preferira i patnje te je stoga važno uvidjeti koliko je snažna preferencija. Ako životinja bira apstinenciju od hrane kako bi nešto postigla, primjerice kada ptice apstiniraju od hrane kako bi obavile suho pranje pomoću prašine, ili ako životinja prima neugodne podražaje uzrokovane strujom kako bi došla do nečeg, primjerice ženke, tada životinja pokazuje koliko joj je nešto bitno i kako nedostatak istog vodi patnji.⁶⁵ Najbolja metoda za otkrivanje životinjske žudnje jest operantno uvjetovanje, ali životinje prvotno moraju naučiti stvari poput stiskanja poluge (kod štakora), kljucanja diska (kod ptica) ili prolaska kroz obruč (kod riba).⁶⁶ Nakon toga uvodi se nagrada, ali se od životinje očekuje da više puta ponovi radnju prije nego dobije što želi.⁶⁷ Patnja se može definirati kao stanje u kojem se životinja nalazi i iz kojeg bi izašla ili uložila trud da izađe kada bi joj se za to pružila mogućnost. Gehlen tvrdi kako životinje pamte stvari ako se pojavljuju u situaciji koja je značajna za njihov instinkt ili opstanak. Biološki beznačajne podražaje životinje pamte ako se

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

pojavljuju netom prije ili poslije bitnih podražaja kao podražaje koji imaju ulogu nagovještavanja. Neovisno o uspješnosti i korisnosti metode operantnog uvjetovanja, izolirana metoda uvjetovanja nije dovoljna sama po sebi te ju je potrebno koristiti u kombinaciji sa drugim metodama kako bi se doista shvatilo ponašanje životinja. Jasno je da životinje nemaju mentalne sposobnosti poput čovjeka, no mogućnost osjećanja boli evoluirala je kao i kod ljudi kako bi povisila šanse za preživljavanje te nam današnja tehnologija uvidom u fiziološke procese unutar životinje to potvrđuje.

4. Specizam

Pojam specizma prvi puta upotrebljava britanski pisac, psiholog i borac za prava životinja Richard D. Ryder. Prezirao je seksizam, rasizam, kao i sve druge oblike diskriminacije, no nije se htio zaustaviti na tome. Znajući koliko životinje pate odlučio je povući paralelu u tom smjeru te je 1970-te skovao termin specizma. Ryder je napisao uručak o specizmu (eng. *Speciesism*) koji je zatim kružio svim sveučilištima, a time nastaje i prijateljstvo između Rydera i Singera. Ilustracija na uručku prikazivala je čimpanzu koja je eksperimentalno zaražena sifilisom. Singer naglašava kako je zanemarivanje potreba i osjećaja životinja slično zanemarivanju potreba i osjećaja pripadnika druge rase ili spola. Specizam, rasizam i seksizam su diskriminacije u punom smislu. U slučaju specizma dominantna skupina su ljudi.⁶⁸ Tom Regan, američki filozof i aktivist za prava životinja, je »kao središnje pravo pripadajuće životinjama istaknuo pravo na respekt (respectful treatment), kakvo se temelji u jednoj "inherentnoj vrijednosti" životinja, jednoj specifičnoj vrsti dostojanstva.«⁶⁹ Djelo Charlesa Pattersona, *Vječna Treblinka*, svojim stupanjem u javnost protreslo je čitaoce diljem svijeta, a posebice zbog glavne ideje autora, odnosno povezivanja holokausta sa odnosom ljudi spram životinja. Autor »kreće od temeljnih razlika koje su od samih početaka bile značajne u odnosu prema životinja, a u mnogim civilizacijama i ljudi prema ljudima«.⁷⁰ Jedne od glavnih razlika su verbalne sposobnosti.⁷¹ Onaj koji može govoriti ima »moć u odnosu na one koji te sposobnosti nemaju, ili su one drukčije«.⁷² Čovjek, s obzirom na moć, zaključuje kako ima određena prava, pa je tako superioran u odnosu na životinje i ima pravo na njihovo izrabljivanje.⁷³ Neke od razlika među ljudima najčešće se tiču jezika, vanjskog izgleda i ponašanja te pojedinci sa više moći zauzimaju superioran položaj u odnosu na druge.⁷⁴ Charles Patterson ističe kako su »odnosi moći, počevši od odnosa čovjeka prema životinji pa do ljudi međusobno, doveli do najvećih zločina u povijesti, pa tako i holokausta«.⁷⁵ Ljudska superiornost ima temelje postavljene u religiji, no i filozofi poput Aristotela i Tome Akvinskog su također doprinijeli tradicionalnoj opravdanosti ljudske moći.⁷⁶ Kroz dugi period smatralo se da životinje ne

⁶⁸ Peter Singer, »Animal Liberation at 30« u: *The New York Review of Books*, 50/8 (Svibanj, 2003), str.1.

⁶⁹ Dragan Jakovljević, »Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa«, str.173.

⁷⁰ Maja Jelić, »Vječna Treblinka:Naše postupanje prema životinjama i Holkaust«, *Politička Misao: časopis za politologiju*, 45/1 (2008), str.214-216, na str.214.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

osjećaju bol, ne mogu zaključivati i slično. Podjela na superiorna i inferiorna bića odrazila se osim u odnosu spram životinja i u međuljudskim odnosima.⁷⁷ Patterson u spomenutom djelu navodi primjere u kojima ljudi pripadnike drugih kultura smatraju životinjskim te ih uspoređuju sa majmunima, gorilama, gmazovima i slično. Čovjek je sklon stavljanju sebe u superiornu poziciju u odnosu na ono što je drugačije, bilo da se radi o drugačijoj kulturi, rasi ili bićima. Čovjek je Židove nazivao životinjama i uspoređivao »sa svinjama, kozama, parazitima, štetočinama, podljudima, što je stvaralo temelje za njihovo uništenje pod idejom stvaranja superiorne rase«. ⁷⁸ Holokaust ima brojne sličnosti sa današnjim klaonicama gdje se koristi »tekuća vrpca, transport životinja koji se obavlja u vagonima bez hrane ili vode, nemilosrdno klanje i prerada dijelova njihova tijela«. ⁷⁹ Upravo tekuća vrpca dovodi do ubrzanog procesa ubijanja, pri čemu počinitelj ne stigne propitivati moralnost i posljedice takvog čina. Kada se čovjeku pridaju životinjske osobine to ga čini »podobnijim za ubijanje, a izvršitelja lišava moralne tjeskobe, stvarajući iluziju da je ubio životinju«. ⁸⁰ Životinja predstavlja objekt. Ideje stvaranja savršene rase preslikavaju se iz tendencija za uzgajanje životinja koje su bolji resurs za ljude, a »s obzirom na to da odnose superiornih i inferiornih stvaraju oni koji imaju moć, stvaranje najbolje rase, bilo da je riječ o ljudima ili životinjama, uvjetuju upravo superiorni«. ⁸¹ Čovjeku je lakše ubiti životinju jer je od nje emocionalno ograđen, dok se sa pripadnicima svoje vrste suosjeća. Upravo zbog toga »nacisti su se prema žrtvama prije ubojstva odnosili kao prema životinjama, smještali su ih razodjenute u gomilu, što ih je činilo lakšom metom za ubijanje, kako vatrenim oružjem, tako i plinom«. ⁸² Sva bića na koja čovjek gleda kao na niža, gube svoja prava, slobodu, individualnost, ljepotu, snove i emocije. Ono što je niže od čovjeka ne osjeća bol jer je čovjek zauzeo toliko visok položaj da svijet razumije samo u odnosu na sebe, svoje potrebe i emocije. Zbog toga se puno lakše suosjećati sa pripadnicima iste vrste. No, ponekad se ta iluzija razbije kada čovjek shvati da njegova mačka razumije puno više nego što je mislio. Ponekad shvati da njegov pas može duboko patiti u odsutnosti njegova vlasnika. Kada čovjek istinski razumije životinjsku patnju u stanju se boriti i za pse na drugoj strani svijeta jer zna da oni ne zaslužuju biti eksploatirani u svrhu prehrane. U današnje vrijeme dostupno je sve više literature koja dokazuje mogućnost patnje kod životinja. Često se ljudi pozivaju na tradiciju u kojoj je životinjska prehrana duboko ukorijenjena, no više puta smo

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, str.215.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto, str.216

kroz povijest svjedočili kako se u tradiciji ne prakticira uvijek ono što je etički opravdano. Više puta čovječanstvo je otišlo predaleko noseći sa sobom kriva uvjerenja, no nikada nije prekasno vratiti se i promijeniti tradiciju, zakone i ponašanje. Svijet u kojem se ljudi odbijaju suočiti sa svojim pogreškama izgubio bi svoj smisao. Prema profesoru Harlan B. Milleru (*Etika i životinje*⁸³) faktori koji utječu na pokret za životinjska prava i protiv vivisekcije 1970-ih su intelektualno izdizanje iznad kolonijalizma, seksizma i rasizma, zbog čega širenje moralnih granica vodi do specizma kao sljedeće stepenice,⁸⁴ zatim porast znanstvenih dokaza o inteligenciji, razvijenoj osjetilnoj percepciji te živčanom sustavu koji omogućuje jednako, ako ne i intenzivnije, osjećanje boli kod životinja.⁸⁵ Etička debata o abortusu svakako je poljuljala koncept osobe kao i pokrenula lavinu pitanja i problema.⁸⁶ Također se sve više prihvaća ideja da je središnji živčani sustav povezan sa sviješću i mentalnim procesima.⁸⁷ Razvoj bihevioralnih znanosti popularizirao je sliku o *homo sapiensu* kao jednoj od mnogih životinjskih vrsta.⁸⁸ Porast ekoloških pokreta svakako je osvijestio međuzavisnost čovjeka i drugih živih bića kao i važnost biljnog svijeta i okoliša.⁸⁹ Sedmi faktor koji utječe na problem odnosa spram životinja jest populariziranje znanstvene fantastike i razvoj svemirskih istraživanja koji donose pitanje mogućnosti drugog života u svemiru. Samim tim pitanjem potaknute su brojne debate oko toga je li moralno opravdano ubijati i eksperimentirati na životinjama zbog njihovog nižeg stupnja inteligencije, jer bi opravdanost toga implicirala opravdanost scenarija u kojem vanzemaljci porobljavaju i eksploatiraju ljudska bića za vlastite eksperimente, zabavu, hranu i odjeću. Upravo zbog toga što »svako individualno živo biće posjeduje *razvojni cilj*, koji može biti dosegnut ili promašen, čije ostvarivanje može biti spriječeno ili pospješivano«, jasno je kako se taj cilj »ne može doseći ako se živim bićima negira pravo na život«.⁹⁰

⁸³ "Ethics and Animals" u: Richard Ryder, »Speciesism in the Laboratory« u: Peter Singer (ed): *In Defense of Animals*, (New York: Basil Blackwell, 1985), str.77-88.

⁸⁴ Richard D. Ryder, »Speciesism in the Laboratory«, str.77-88.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Dragan Jakovljević, »Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa«, str.173.

4.1. Antropocentrična etika

Nikola Visković, hrvatski pravnik i sveučilišni profesor, govori o napredovanju morala kroz širenje moralnih načela, kao što su dobrota, poštovanje, solidarnost i pravednost, na preostale skupine koje su diskriminirane i koje prestankom procesa sustavnog isključivanja postaju dio moralne zajednice.⁹¹ Kada bi se 15 milijardi godina života na Zemlji slikovito prikazalo kroz jednu godinu, »sva zabilježena povijest ljudskog roda dogodila bi se unutar posljednjih deset sekundi godine.«⁹² U apsurdno kratkom vremenskom periodu čovjek je ovladao prirodom i životinjama, a u novije vrijeme čovjekova vlast sve više nalikuje na tiraniju s obzirom na prirodne katastrofe i strahovit broj žrtava ne-ljudskih živih bića od kojih su mnoga na rubu izumiranja. Doktor filozofije, Charles Patterson, u svom djelu *Vječna Treblinka* ističe:

»Iskorištavanje koza, ovaca, svinja, stoke i drugih životinja zbog njihova mesa, mlijeka, kože i rada – ublaženo zvano njihovim "pripitomljavanjem" - započelo je prije otprilike 11 000 godina na drevnom Bliskom istoku, kad su neke zajednice počele zamjenjivati svoju prehranu, ograničenu na sakupljanje i lov, onom utemeljenom na pripitomljavanju biljaka i životinja.«⁹³

Pripitomljavajući životinje, čovjek je s vremenom stekao veliku moć nad njima nadzirući kretanje, prehranu, rast, razmnožavanje, uvođenjem kastriranja, žigosanja i naprava poput bičeva, lanaca, ogrlica i drugih.⁹⁴ Pripitomljavanje životinja temelj je nastanka različitih mehanizama pomoću kojih se ljudi emotivno odvajaju od zarobljenih živih bića. Čovjekov odnos spram životinja postao je »odnos dominacije, moći i manipuliranja«⁹⁵ gdje ljudi odlučuju o životu ne-ljudskih živih bića. Visković ističe kako se moralni napredak ostvaruje kroz smanjenje broja bića na koja se gleda kao na sredstva, no »etika ljudske vladavine« poriče skrb i odgovornost za životinje, kao i sva ljudska bića koja su "poput životinja".⁹⁶ Žigosanje, osakaćivanje, udaranje i kastriranje životinja kroz povijest čovječanstva također se primjenjivalo i na ljudska bića čiji je položaj bio inferioran. Platonova ideja hijerarhijski postavljenog lanca koji vodi od bogova prema ljudima, životinjama, biljkama i ostaloj prirodi⁹⁷

⁹¹ Nikola Visković, *Kulturna Zoologija*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009), str. 315.

⁹² Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, preveo: Bernard Jan (Zagreb: Genesis, 2005), str.24.

⁹³ Isto, str.26.

⁹⁴ Isto, str.26-27.

⁹⁵ Isto, str.30.

⁹⁶ Isto, str.33.

⁹⁷ Isto, str.40.

odrazila se u daljnjim predrasudama o afričkim, američkim i azijskim domorocima.⁹⁸ Hijerarhijski način razmišljanja različite je narode smještao više ili niže na ljestvici, ovisno o svojim karakteristikama koje su bliže čovjeku zapada ili "životinjama". Životinje su oduvijek smatrane utjelovljenjem grješnosti, nečistoće, nerazumnosti i nagona, a ljudska bića koja su na bilo koji način bila drugačija te se doimala neuobičajenima s obzirom na svoju kulturu, jezik, običaje i način života smatrana su "primitivnim" i "životinjskim". Životinje kroz povijest nisu imale vrijednost ili cilj po sebi. Upravo takvo poimanje životinja uvelike je olakšalo porobljavanje istih, a pridavanje životinjskih karakteristika određenim skupinama ljudi ostvarilo je isti učinak. Mentalitet koji je prouzročio genocid nad američkim domorocima, isti je mentalitet koji je doveo do holokausta.⁹⁹ Proces moralnog napretka dosad je ublažio ili ukinuo diskriminaciju »stranaca, kasta, staleža i klasa, žena, rasnih, vjerskih, etničkih i kulturnih skupina«¹⁰⁰, no ksenofobija, šovinizam, seksizam, rasna i vjerska diskriminacija još uvijek su uzrok međuljudskih sukoba, a skrb i odgovornost za životinje još uvijek nema razmjere koji bi vodili ka eliminaciji njihove patnje.

Dolaskom europskih kolonista, u Ameriku, došli su i običaji koji se tiču uzgoja stoke.¹⁰¹ Zajedno sa američkom populacijom rasla je i potražnja mesa, pa se tako u prvu američku industriju za masovnu proizvodnju uvela tekuća vrpca.¹⁰² Cilj industrijaliziranog klanja je što veći profit u što kraćem vremenskom periodu. Životinje postaju poput strojeva koji se pod utjecajem čovjeka ubrzano hrane, rastu i razmnožavaju. U takvom ubrzanom okruženju svaka ozljeda ili bolest životinje predstavlja gubitak vremena i profita. Životinje u punom smislu poprimaju status robe koja je, ako ima grešku, sklonjena na stranu, a tekuće vrpce ne zaustavljaju se ni zbog čega. Današnje firme nastoje iskoristiti svaki dio životinje pa se tako profit ostvaruje i od bolesnih ili uginulih životinja. Velike firme profitiraju dok istovremeno vrijednost života svake životinje opada. Visković prevladavajuću etiku naziva antropocentričnom ili »usko humanističkom«¹⁰³ zbog fokusa koji stavlja na potrebe čovjeka kao nosioca moralne subjektivnosti čije je uporište u čovjekovoj duši, svijesti, jeziku, razumu, autonomiji i društvenosti.¹⁰⁴ Iz ekstremnosti sadržane u eksploataciji životinja nerijetko izrastaju pitanja koja se tiču etičnosti postupanja spram drugih živih bića. Hans Jonas govori

⁹⁸ Isto, str.41.

⁹⁹ Isto, str.73.

¹⁰⁰ Nikola Visković, *Kulturna Zoologija*, str. 315.

¹⁰¹ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str.74.

¹⁰² Isto, str.77.

¹⁰³ Nikola Visković, *Kulturna Zoologija*, str.316.

¹⁰⁴ Isto.

o "povredivosti prirode"¹⁰⁵ koja je nastala kao popratna pojava tehnološkog napretka. U *Principu odgovornosti* govori o ljudskoj odgovornosti za biosferu čitave planete. Čovjek svojim djelima može »ugroziti ili cijelu egzistenciju ili cijelo biće čovjeka u budućnosti«¹⁰⁶, do čega ne smije doći jer život predstavlja apsolutnu vrijednost, a čovjek ima obavezu misliti na budućnost sljedećih naraštaja. Hrvatski filozof Ante Čović govori o promjeni »u temeljnom odnosu suvremenog čovjeka prema prirodi, koja je postala općeprisirenom i evidentnom, [a] sastoji se u prihvaćanju imperativa očuvanja prirode nasuprot baconovskom imperativu ovladavanja prirodom.«¹⁰⁷ Rasprave u sferi bioetike sve su popularnije s obzirom na razvoj tehnologije i mašinizaciju. Uvođenje tekuće vrpce i industrijalizacija klanja uzrok su rastućim ekološkim problemima. Čović kaže kako je »moralno, političko i pravno uvažavanje ne-ljudskih živih bića«¹⁰⁸ dio »zaštitničkog odnosa čovjeka prema prirodi«.¹⁰⁹ Taj zaštitnički odnos tiče se "ne-ljudskih živih bića" i okoliša kao temelja koji to očuvanje omogućuje.¹¹⁰ Za razliku od Singera i brojnih drugih filozofa koji upućuju na sličnosti čovjeka i životinje, Čovićev »pokušaj teorijskog zasnivanja odgovornosti čovjeka za ne-ljudska živa bića«¹¹¹ temelji se upravo na »asimetričnosti u osobinama čovjeka i ne-ljudskih živih bića«¹¹² te se upravo na razlikama zasniva odgovornost čovjeka za iste. Iz takve perspektive specizam za Čovića nije »intelektualna provokacija« već upravo pojam koji naglašava posebnosti čovjeka na kojima se može utemeljiti odgovornost za životinje.¹¹³ Za razliku od tradicionalne ontičke odgovornosti koja je hijerarhizirana, filonička odgovornost »isključuje uporabu vrsta ne-ljudskih živih bića u ljudske svrhe«.¹¹⁴ Kroz tehnološki napredak moguće je obustaviti eksploataciju životinja, čak štoviše, tehnologija može doprinijeti stvaranju boljeg svijeta za ljude i životinje, no prvo je potrebno osvijestiti probleme do kojih vodi sustavno iskorištavanje živih bića i prirode kako bi se uopće stvorila želja za promjenom. Kraj antropocentričke etike nužno vodi ka ekocentrizmu gdje priroda i živa bića imaju vrijednost po sebi, a čovjek postaje odgovoran za svoja djela.

¹⁰⁵ Hans Jonas, *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990), str. 11.

¹⁰⁶ Isto, str. 57.

¹⁰⁷ Ante Čović, »Biotička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska živa bića« u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike* ur. Ante Čović, Nada Gosić i Luka Tomašević (Zagreb: Pergamena, 2009), str. 33-46, na str.34.

¹⁰⁸ Isto, str. 35.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Isto, str.35.

¹¹¹ Isto, str. 37.

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto, str. 38.

¹¹⁴ Isto, str.44.

4.2. Specizam na našim tanjurima

Dokumentarni film *Zemljani* (eng. *Earthlings*) redatelja Shauna Monsona objavljen 2005. godine detaljno je razradio problem i posljedice eksploatacije i patnje životinja. Jedan od glavnih problema s kojim se čovječanstvo još nije suočilo zbog duboke ukorijenjenosti u našu tradiciju i svakodnevnicu je prehrana u koju su uključeni meso, mliječni proizvodi i jaja. Roman *The Jungle* novinara i književnika Uptona Sinclaira slikovito prikazuje teške uvjete kojima su na farmama izloženi radnici i životinje. Roman je objavljen 1906. godine te je izazvao trenutačnu senzaciju.¹¹⁵ »Mesna industrija žestoko je sve opovrgavala, no uzalud.«¹¹⁶ - kaže C. Patterson te ističe:

»Glavne razlike u klanju životinja između ranih 1900-tih i danas većinom se odnose na veću brzinu tekućih vrpca i na strahovito povećanje količine. Ono što jedan aktivist opisuje kao " okrutan i brz sustav mučenja i ubijanja, čvrsto rukovođen i tjeran željom za profitom, u kojemu su životinje jedva živa bića i uopće se ne obraća nikakva pozornost na njihovu patnju i smrt" danas ubija više životinja u jednom danu nego što su sve klaonice u Sinclairovo doba ubile u jednoj godini.«¹¹⁷

Suvremene klaonice rade po istim principima kao i prije, no uz modernu tehnologiju i računala stvari se odvijaju brže nego ikad. Krajem dvadesetog stoljeća broj klaonica se smanjuje, no one postaju prostorno sve veće te se time u kraćem vremenu ubija veći broj životinja.¹¹⁸ Samo u Americi svake minute ubijeno je više od 10 000 životinja kako bi završilo na našim tanjurima.¹¹⁹ Zbog sve bržih tekućih vrpca broj ubijenih pilića iznosi više od 8 milijardi godišnje, a »broj zaklanih životinja u SAD-u u posljednjih dvadeset pet godina dvadesetog stoljeća više je nego udvostručen.«¹²⁰ Već krajem 20-tog stoljeća »broj ubijenih životinja povećao se sa četiri milijarde na 9,4 milijarde (više od dvadeset pet milijuna na dan).«¹²¹ Velik broj ljudi svakodnevno se suočava sa mnogobrojnim problemima, a njihova prehrana rijetko kad postaje tema rasprave ili daljnjeg istraživanja. Ljudi žive vjerujući u ideju kako njihovo meso, kupljeno u trgovini, dolazi od životinje koja nije patila, no nitko zapravo ne želi znati odakle dolazi hrana koju jedu. Glavni argument koji se koristi u svrhu racionalizacije

¹¹⁵ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str.83.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto, str. 84.

¹¹⁸ Isto, str. 89.

¹¹⁹ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

¹²⁰ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 90.

¹²¹ Isto.

iskorištavanja životinja odnosi se na pojam "humanog klanja" gdje je smrt životinje trenutačna, a životinja ne osjeća bol. Nažalost istina se krije iza debelih zidova svake klaonice. Predodžba o »gazdinstvima u kojima kokoši, svinje i goveda blaženo lutaju dvorištima i pašnjacima, sve dok ih jednog dana ne snađe smrt, većinom su idilične iluzije što dolaze iz neznanja ili straha pred zbiljom«. ¹²² Sam proces žigosanja glave, skidanje rogova bez anestezije, i transportacija u ekstremnim uvjetima samo su neki od problema. Krave koje na slobodi mogu živjeti oko dvadeset godina, na farmama prožive oko četiri godine nakon čega su ubijene, a njihovo meso šalje se u restorane brze hrane. ¹²³ Ljudi su skloni vjerovati kako su životinje humano ubijene nakon što su lijepo proživjele život, no pneumatski pištolj koji se koristi za humano ubijanje vrlo često ne uspije ubiti životinju te krave budu svjesne čak i kada je na red došlo rezanje. ¹²⁴ Na brojnim farmama se uz klanje protuzakonito koriste i elektrošokovi te je smrt kroz koju krava prolazi vrlo nemilosrdna, ekstremna i bolna. ¹²⁵ Suvremene zakonske odredbe o mučenju životinja isključuju životinje namijenjene prehrani. ¹²⁶ Telad je od majke odvojena već nakon dva dana, a ubijena nakon oko četiri mjeseca. ¹²⁷ Svinje ne prolaze ništa bolje od krava, pa tako velike farme godišnje proizvedu između pedeset i šezdeset tisuća svinja. ¹²⁸ Uvjeti i prizori na farmama su ponižavajući, pa tako svinje nemaju mogućnost kretanja zbog čega su frustrirane te često dolazi do kanibalizma zbog čega uzgajivači svinjama bez anestezije odrežu repove i uši, a ponekad i zube. ¹²⁹ Kastriranje životinja također se obavlja bez anestezije i antibiotika. ¹³⁰ U svrhu kontrole nemirnih svinja i prašćića uzgajivači često koriste elektrošokove kako bi uvjetovali poslušnost. ¹³¹ Životinje u takvim uvjetima vrlo često razviju brojne tumore i ciste te im ono što ih na koncu čeka – smrt putem struje i klanja - osim života oduzima i dostojanstvo. ¹³² Patterson govori o problemima kao što kukci, žohari i štakori koji su također uobičajena pojava na farmama. ¹³³ Gotovo svaki čovjek koji jede meso smatra kako životinja nije ubijena zbog njega te vjeruje kako će neovisno o njegovu konzumiranju životinjskih proizvoda životinje biti ubijene te je stoga ispravnije pojesti meso kako smrt životinje ne bi bila uzaludna. Najveće

¹²² Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 223.

¹²³ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

¹²⁴ Isto.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str.90.

¹²⁷ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Isto

¹³⁰ Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, str.29.

¹³¹ Shaun Monson, *Earthlings*.

¹³² Isto.

¹³³ Isto, str. 84.

farme peradi u svijetu tjedno ubiju oko osam milijuna ptica.¹³⁴ Perad se također drži u premalim i napućenim prostorima zbog čega dolazi do međusobnog kljucanja usred dubokog stresa i frustracije.¹³⁵ Zbog takvih problema uvedeno je rezanje kljunova, a vrlo često se obavlja dok su pilići još mali. Procedura rezanja kljunova ide vrlo brzo zbog čega nespretno odrezan kljun često rezultira u ozbiljnim ozljedama ptice, no čak ni tada nije garantirano da neće doći do daljnjeg nemira i sukoba između peradi.¹³⁶ U jednoj zgradi se najčešće drži između šezdeset i devedeset tisuća ptica.¹³⁷ Pijetlovi se drže u kavezima koji su toliko mali da im je onemogućeno svako širenje krila.¹³⁸ Transportacija peradi također je neugodna, pa tako mnoge životinje zbog krcatosti ne prežive prijevoz.¹³⁹ Ubijanje peradi vrlo se često svodi na gnjusne i nehumane, a ponekad i protuzakonite metode poput bacanja od zid, gaženja, udaranja te klasičnog klanja koje se često odvija na pokretnoj traci.¹⁴⁰ Suvremen način uzgoja životinja radi prehrane u potpunosti se udaljio od stereotipne slike farme gdje životinje imaju mogućnost slobodne ispaše, a povratak istoj, uz rastući broj ljudske populacije, prostorno je i ekonomski nemoguć. Danas većinu mesa proizvode velike firme koje zatim opskrbljuju velik broj drugih zemalja, a pored njihovog ubrzanog i umjetnog načina proizvodnje mala gospodarstva ne mogu opstati te se brojčano smanjuju, pa je tako »u protekla dva desetljeća, broj gospodarstava za uzgoj svinja i pilića u 12 država Europske unije pao [...] za dvije trećine«. ¹⁴¹ Mnogi ljudi smatraju kako je morska hrana puno održivija, no prilikom lova nerijetko su velikim mrežama zahvaćene i zaštićene životinjske vrste poput kornjača, kitova i dupina.¹⁴² Brojne zemlje se ne pridržavaju zabranjenosti lova na kitove te se populacija kitova smanjuje zbog visoke potražnje njihova luksuzna mesa na tržištu. Prilikom lova vrlo često se koriste strijele, eksplozivi i vatrena oružja.¹⁴³ Neke zemlje još uvijek krše zakone donesene radi očuvanja oceana i bića u njima pa se tako masovno izlovljavaju čak i dupini.¹⁴⁴ Ponekad kampanje protiv izlovljavanja i konzumiranja određenih životinjskih vrsta doprinesu stabilizaciji i porastu određene životinjske populacije čime pokazuju kako smanjenje potražnje automatski smanjuje i proizvodnju.

¹³⁴ Shaun Monson, *Earthlings*.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Ivica Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, str. 200.

¹⁴² Shaun Monson, *Earthlings*.

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ Isto.

Danas glasamo novčanicima. Mnogi razmišljaju kako jedno pile ne čini razliku, no zašto se taj stav ne može primijeniti na ljude? Zašto su ljudski životi vrijedni, a milijarde životinja pati i umire kako bi svoju vrijednost ostvarili na tanjuru? Već u 90-ima McDonald's restorani godišnje su prodavali apsurdne količine životinjskih proizvoda diljem svijeta.¹⁴⁵ Još 1989. Henry Spira, jedan od najvećih zagovornika životinjskih prava, sastajao se sa savjetnicima i podpredsjednicima McDonald's-a kako bi razgovarali o načinima na koje se može smanjiti patnja životinja na farmama.¹⁴⁶ Pregovaranje je završilo garancijom kako je McDonald's poduzeo sve mjere opreza te kako njihovi dobavljači postupaju sa životinjama u skladu sa zakonima i pravilnicima¹⁴⁷, no jasno je kako se upravo pod zakonima i pravilima odvijaju zlostavljanja životinja. Daljnjim pregovaranjima Spira je predložio da McDonald's postavi standard u pogledu postupanja sa životinjama te njihova smještaja kojeg će se dobavljači pridržavati.¹⁴⁸ Također je predložio da McDonald's na jelovnik doda hamburger bez mesa.¹⁴⁹ Nakon tri godine pregovaranja svi pokušaji pokazali su se uzaludnima. S obzirom da je Spira posjedovao 65 McDonald's dionica, na godišnjem sastanku dioničara namjeravao je pokrenuti glasanje u pogledu manje restrikcije životinja, obaveznih pregleda veterinaru te humanog klanja životinja.¹⁵⁰ McDonald's nije bio zadovoljan te je izostavio prijedlog iz materijala za godišnji sastanak 1994-te godine.¹⁵¹ No, McDonald's je pristao poslati pravila i smjernice humanog tretiranja životinja dobavljačima mesa, a dio izjave našao se i u godišnjem izvješću.¹⁵² Spira je prihvatio odluku McDonald's-a smatrajući da će se za svakim malim pomakom jedne velike firme pomaknuti i ostale firme što je također dio promjene na bolje. U stvarnosti se značajne promjene nisu dogodile, a o tome svjedoči i najveće suđenje u povijesti engleskog prava 1997. godine kada je McDonald's tužio Helen Steel i Dave Morrisona, aktiviste Greenpeace-a u Londonu, za klevetu.¹⁵³ Steel i Morrison su putem letka istaknuli što ne valja sa McDonald's-om kao što je to primjerice nasilje nad životinjama. Singer ističe kako svaka osoba čini razliku te navodi primjer engleskog filozofa Jonathana Glovera koji je problem diobe odgovornosti slikovito prikazao kroz primjer sela u kojemu živi sto ljudi, od

¹⁴⁵ Peter Singer, »The Forgotten Animal Issue« u: *Ethics into Action* (Oxford,1998)

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Peter Singer, »A Vegetarian Philosophy« u: *Sian Griffiths & Jennifer Wallace (eds.): Consuming Passions* (Manchester,1998), str.66-72.

kojih svaki čovjek za ručak dobije sto zrna graha.¹⁵⁴ Za vrijeme ručka u selo dolazi sto bandita i svaki bandit uzima sadržaj jedne zdjelice.¹⁵⁵ Idući tjedan banditi namjeravaju počinuti istu stvar, no jedan od bandita propituje moralnu ispravnost takvog postupanja, nakon čega drugi bandit predlaže da svaki bandit uzme svakom seljaku samo jedno zrno graha umjesto cijele porcije.¹⁵⁶ Sto bandita misleći kako jedno zrno graha ne čini razliku uzima po jedno zrno iz sto zdjelica od sto seljaka, a seljaci ostaju jednako gladni kao i prethodni tjedan.¹⁵⁷ Glover kroz taj primjer pokazuje apsurdnost vjerovanja kako jedna osoba ne čini razliku.¹⁵⁸ Smanjenje potražnje na tržištu nužno vodi smanjenju proizvodnje.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ Isto.

¹⁵⁸ Isto.

4.3. Eksperimenti i testiranja na životinjama

Spomenuti dokumentarni film *Zemljani* u problematiziranju istraživanja i eksperimenata koji uključuju životinje navodi kako oko deset milijardi životinja godišnje strada u svrhu znanosti.¹⁵⁹ Žrtve na kojima se često vrše istraživanja najčešće se mačke, psi, zečevi, miševi i majmuni. Elektrošokovi, konzumacija visokih koncentracija određenih supstanci, operacijski zahvati bez anestezije, deprivacija hrane i vode, fizičko i mentalno mučenje samo su neki od svakodnevnih elemenata današnjih eksperimentiranja na životinjama. Richard D. Ryder, zagovornik za životinjska prava, analizirao je statistike testiranja i eksperimentiranja na životinjama na području Velike Britanije.¹⁶⁰ Ryder ističe kako brojevi rastu iz godine u godinu, a većina eksperimenata su uznemirujući. Ryder navodi listu primjera eksperimenata, njihove svrhe te nazive ustanova i imena radnika koji ih sprovode.¹⁶¹ Eksperimenti su apsurdni i užasavajući. U duhu Charlesa Pattersona eksperimente se može usporediti sa pothvatima nacističkih doktora koji su proveli mnogobrojna stravična istraživanja nad zarobljenicima, invalidima, Židovima i mnogim drugim manjinama. U laboratorijima diljem svijeta »eksperimentira se s tisućama transgeničkih, nakaznih i kloniranih životinja, od svinja do primata«¹⁶² s ciljem poboljšanja stoke, proizvodnje kemikalija ili pronalaska lijeka prilikom čega genetičko modificiranje vodi ka neviđenim patnjama životinja. Većina eksperimentiranja nad životinjama završava tragično.

Henry Spira u sklopu je svog aktivizma organizirao brojne kampanje od kojih je među prvima bila kampanja protiv eksperimenata Američkog prirodoslovnog muzeja u New Yorku 1976-te godine.¹⁶³ Eksperimenti su se svodili na sakaćenje mačaka, kako bi se potom proučavalo njihovo razmnožavanje, ili uništavanje dijelova mozga mačke i promatranje kako će to utjecati na parenje.¹⁶⁴ Kampanjom i prosvjedima Spira je htio istaknuti činjenicu da ljudi plaćaju porez kojim se financiraju istraživanja čiji su ciljevi upitni. Eksperimenti su državu koštali 435 000\$, a uključivali su oko 60 mačaka što je neusporedivo sa 70 milijuna životinja na kojima se eksperimentira svake godine i 4 milijarde domaćih životinja koje su godišnje ubijene samo u Americi.¹⁶⁵ Spira se u svom aktivizmu istaknuo svojom profesionalnošću jer je detaljno

¹⁵⁹ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

¹⁶⁰ Richard D. Ryder, »Experiments on Animals« u: *S. & R. Godlovitch & J.Harris (eds.): Animals, Men and Morals* (New York: Taplinger, 1972)

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Jeremy Rifkin, *Biotehnološko stoljeće*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 1999), str. 126

¹⁶³ Henry Spira, »Fighting to Win« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985, str.194-208.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

proučavao kako zakone tako i detalje određenih slučajeva te je smatrao da se racionalnom raspravom i dobrim argumentiranjem može pronaći zajednički jezik sa osobama koje se smatraju odgovornima. Tako je u slučaju zakona koji je dopuštao uzimanje životinja iz azila u svrhu provođenja eksperimenata i testiranja («Metcalf-Hatch Act») stupio u kontakt sa senatorom Lombardijem i kroz razumnu raspravu osvijestio problematiku i spasio živote par tisuća životinja.¹⁶⁶ Spira je na jako uspješan način prikazivao banalnost i besciljnost eksperimentiranja na životinjama, a naklonost se nije svodila samo na istomišljenike i aktiviste već i na običnu populaciju. Kao dva najpoznatija i najučestalija testa koja se koriste u svrhu provjeravanja štetnosti određenih supstanci stoje Draizeov test i LD50. Draizeov test svodi se na stavljanje supstance u oko zeca kako bi se vidjelo hoće li supstanca izazvati promjene kao što su otjecanje kapaka, promjene u šarenici i rožnici oka ili sljepoću. Ovim testom stradaju stotine tisuće zečeva svake godine.¹⁶⁷ Draizeov test provodi se bez anestezije, a posljedice su užasne. Spira se borbi protiv navedenog testiranja udruživao sa manjim organizacijama za životinjska prava te je u njegovoj kampanji sudjelovalo više od milijun članova. S ciljem osvješćivanja neetičnosti Draizeovog testa organizirane su brojne demonstracije i poslana brojna pisma velikim firmama poput Revlona, Avona i Estee Lauder koje su u konačnici počele ulagati u istraživanja alternativnih metoda.¹⁶⁸ Test LD50 počinje se koristiti od 1927. godine u svrhu pronalaska smrtne doze određene supstance na 50% skupine životinja.¹⁶⁹ Dakle pokušava se otkriti koliko supstance je potrebno dati na određenu tjelesnu težinu kako bi se ubilo pola grupe koja se sastoji od 40 do 200 životinja.¹⁷⁰ Za svaki novi proizvod ili novu formulu firme provode testiranje na štakorima, zamorcima, psima i drugima. Samo u SAD-u godišnje strada oko pet milijuna životinja. Test nema korist za ljude jer je vrlo teško precizno odrediti smrtnu dozu za čovjeka.¹⁷¹ Pomoću raznih kampanja i prosvjeda velike firme poput Procter & Gamble počele su ulagati u istraživanje alternativnih metoda te se opseg eksperimentiranja smanjio, pa se tako test koji je uključivao tisuće miševa zamijenio testiranjem na muhama.¹⁷² Brojne velike firme u samo dvije godine smanjile su 30% životinjskih žrtvi. Spira je u svojim pothvatima išao korak po korak jer je smatrao da male promjene vode do revolucionarnih promjena. Spira se u borbi za životinjska prava koristio dokazima i argumentima ali i predlaganjem alternativnih rješenja. U sukobima nije zauzimao strane jer je smatrao kako se samo kroz

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Isto.

razumnost može donijeti promjena, a tu promjenu ne donosi on, niti drugi aktivisti, nego upravo oni koji vrše nasilje nad životinjama. Smatrao je kako drugim ljudima uvijek treba pokazati zahvalnost i zaslugu za promjenu na bolje jer će se time i drugi motivirati na donošenje istih odluka. Borba za životinjska prava se nikad ne bi trebala svoditi na javno sramoćenje i nanošenje štete. Ryder kaže kako se u svrhe edukacije i istraživanja životinje mogu zamijeniti kompjutorskim modelima, koji simuliraju tjelesne funkcije, zatim fizičkim modelima i filmovima, kulturama tkiva i organa, plinskom kromatografijom i masenom spektrometrijom.¹⁷³ Neke od tih metoda su jeftinije, dok druge zahtijevaju posebnu opremu. Problemi nastaju kada određena supstanca nije smrtonosna za stanicu, dok za cijelo tijelo jest.¹⁷⁴ S druge strane, ponekad je nešto smrtonosno za jednu životinjsku vrstu dok za drugu nije. Teško je predvidjeti kako će čovjek reagirati na novi lijek bez obzira na uspješnost prethodnih testiranja na životinjama. Više je puta kroz povijest uvođenje novog lijeka rezultiralo teškim zdravstvenim problemima ljudi, spontanim pobačajima pa čak i smrću, dok životinje nisu pokazivale nikakve simptome. Upravo iz tog razloga testiranje na životinjama u medicinske svrhe gubi svoj smisao jer se svaki lijek uvijek mora iznova testirati na čovjeku. Prednost kod kultura tkiva jest što se u epruveti mogu uzgajati različite vrste ljudskih stanica, pa čak i one zaražene ili bolesne (npr. stanice raka).¹⁷⁵ No, usprkos takvim metodama koriste se LD50 i Draizeov test kako bi se ustvrdila smrtonosnost ili toksičnost supstanci. Godine 1976. znanstvenici su dokazali kako postoje jeftinije i humanije metode kojima se može provjeriti kancerogenost ili toksičnost, a jedna od njih je Amesov test.¹⁷⁶ Znanstvenici konstantno potiču pronalazak i financiranje alternativnih metoda. Sramotno je u doba visoko razvijene tehnologije koristiti zaostale i primitivne metode koje uključuju eksploataciju i mučenje životinja. Američki filozof Tom Regan kaže kako ono što predstavlja problem nisu gnjusna postupanja sa životinjama koja se razlikuju od slučaja do slučaja, već cijeli sustav koji dopušta da se na životinje gleda kao na resurs.¹⁷⁷ Financiranje pronalaska alternativnih metoda, kao i usmjeravanje znanstvenika ka drugim područjima istraživanja, smanjilo bi, ako ne i eliminiralo, životinjske žrtve, a istovremeno sačuvalo radna mjesta osoba u znanstvenim krugovima.

¹⁷³ Richard D. Ryder, »Speciesism in the Laboratory« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.77-88.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Tom Regan, »The Case of Animal Rights« u: *Peter Singer: In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.13-26.

4.4. Žrtve modne industrije

Već stotinama tisuća godina ljudi izrađuju odjeću kako bi zaštitili svoje tijelo od vanjskih utjecaja. Do današnjeg dana koža i krzno ostali su u upotrebi, a brojna odjeća poznatih dizajnerskih brandova ima visoku vrijednost na tržištu upravo zbog egzotičnosti pojedinih životinjskih materijala. Od kože se najčešće izrađuju novčanici, remenje, torbe, čizme, jakne, ali popis ide sve do automobilska sjedala te brojnih drugih objekata s kojima se susrećemo u svakodnevnom životu. Potražnja kože najveća je u SAD-u, Ujedinjenom Kraljevstvu i Njemačkoj.¹⁷⁸ Gotovo svaki čovjek posjeduje barem jednu stvar izrađenu od kože, no malo tko zna priču koju sa sobom donose jedne kožne čizme. Većina kože dolazi iz zemlje u kojoj je ubijanje krava zakonom zabranjeno – Indije.¹⁷⁹ Tisuće indijskih krava zaklano je svaki tjedan, a mnoge od njih kupljene su od siromašnih obitelji koje svoje krave prodaju samo pod uvjetom da će životinje živjeti čitav život na farmi.¹⁸⁰ Proces transportacije svetih životinja započinje njihovim vezanjem te kretanjem u pravcu prijevoznog sredstva.¹⁸¹ Krave hodaju po velikim vrućinama bez vode i hrane što često rezultira gubitkom svijesti ili smrću.¹⁸² Mnoge krave odbijaju hodati zbog iscrpljenosti zbog čega im nadležne osobe često stvaraju ozljede udova, repa, vrata ili ih se vuče za rogove i užad provučenu kroz nosnice kako bi ponovo stale na noge.¹⁸³ Nerijetko se u oči životinja utrljava duhan ili ljuta paprika kako bi ih se natjeralo na kretanje.¹⁸⁴ Velik broj krava ne preživi put, a ostale čeka još gora sudbina nakon iskrcavanja na farmama. Priča o humanom ubijanju zvuči utješno, no u realnosti su nevine i traumatizirane krave ubijene jedne pred drugima.¹⁸⁵ Njihova koža šalje se u kožarnice gdje se proces raspadanja pokušava spriječiti tako što se koža tretira opasnim kemikalijama poput kroma.¹⁸⁶ Većina velikih lanaca odjeće prodaje kožu koja je indijskog podrijetla, a često se prava koža prodaje i pod oznakom umjetne kože.¹⁸⁷ Priča o podrijetlu krzna nije nimalo ugodnija s obzirom da je zbog njihova krzna godišnje ubijeno oko sto milijuna divljih životinja.¹⁸⁸ Životinje su ulovljene i zatočene na farmama za krzno i upravo zbog činjenice da su to životinje koje u divljini dnevno pređu par kilometara, na farmama te iste životinje zbog restrikcije kretanja

¹⁷⁸ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Isto.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Isto.

postaju agresivne i nemirne.¹⁸⁹ Prizor kaveza sa životinjama vrlo je uznemirujući jer životinje neprestano koračaju ili se vrte u krug, a mnoge od njih imaju teške ozljede te su pothranjene, dehidrirane i bolesne.¹⁹⁰ Životinje nisu pod nadzorom veterinara te je njihova smrt vrlo spora i bolna.¹⁹¹ Najveći problem proizlazi iz činjenice da nema zakona koji reguliraju metode ubijanja životinja, pa se tako koriste metode poput trovanja, gušenja, lomljenja vrata ili analna elektrokcija koja se vrlo često mora ponavljati jer ponekad smrt ne nastupi odmah.¹⁹² Životinjama se često uklanja krzno dok su još uvijek žive te umiru u agoniji.¹⁹³ Njihovim mesom hrane se ostale životinje u kavezima.¹⁹⁴ Slične sudbine uz lisice, kune, zečeve, rakune, dabrove, vidre, tuljane prolaze i krokodili, zmije i brojne druge životinje. Povodom brojnih prosvjeda i aktivističkih pokreta brojne velike dizajnerske firme izašle su u javnost sa odlukom o ukidanju kože ili krzna, no ponekad nije dovoljno spasiti samo tuljane. Borba za životinjska prava nije gotova dok svi kavezi nisu prazni.

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Isto.

4.5. Kućni ljubimci

Kvalitetan odnos sa životinjama vrlo često se svodi na posjedovanje kućnih ljubimaca. Mnogi ljudi svoje ljubimce nazivaju prijateljima ili pak članovima obitelji. Kućni ljubimci, a posebice mačke i psi u većini slučajeva tretirane su s poštovanjem, a u prilog tomu govori i činjenica da kućni ljubimci imaju ime. Kućni ljubimci mogu biti i ribice, no s obzirom na njihovu veličinu postaju manje bitne. Što je ljubimac veći, njegova vrijednost u pravilu raste, dok se malim životinjama u mnogim gradovima ne može pružiti čak ni potrebna veterinarska pomoć jer je broj ljudi specijaliziranih za zdravlje, primjerice peradi, kao i potrebne tehnologije i opreme jako malen. Životinje kupljene u pet centrima vrlo često u svoj dom dolaze bolesne. Uzgajivač određene životinjske vrste može biti bilo tko, a životinje se nerijetko drže u napućenim prostorima i nehigijenskim uvjetima te bez nadgledanja stručne osobe poput veterinara, zbog čega vrlo često razviju bakterijske, virusne i gljivične infekcije te ozljede. Životinje koje su predugo držane u malim kavezima razviju mentalne i bihevioralne smetnje te je njihovo privikavanje na normalnu okolinu vrlo spor i zahtjevan proces. Dokumentarac *Zemljani* govori o statistikama koje se tiču sudbine kućnih ljubimaca, pa tako 25 milijuna kućnih ljubimaca godišnje ostane bez doma od kojih čak 27% budu čistokrvne vrste.¹⁹⁵ U prosjeku devet milijuna napuštenih kućnih ljubimaca uginu na ulici od bolesti, nehranjenosti, ozlijeđenosti i drugih problema ili se njihov život svodi na lutanje u potrazi za skloništem, hranom i vodom.¹⁹⁶ Ostalih 16 milijuna kućnih ljubimaca smrt doživi u azilu gdje napućenost često rezultira uspavlivanjem životinja.¹⁹⁷ Oko 50% životinja u azile dovode vlasnici koji ih više ne žele ili zbog drugih razloga ne mogu više brinuti o njima.¹⁹⁸ Visković kaže: »Kod mnogih početna "ljubav" brzo prelazi u ravnodušnost i komoditet, što vodi i napuštanju životinja – najtežem što se ovima može dogoditi.«¹⁹⁹ Rijetko tko posjećuje azile zbog depresivne atmosfere, a šanse da će životinja biti udomljena smanjuju se iz dana u dan. Diljem svijeta tisuće životinja uspavano je svaki dan. Eutanazija je najbezbolnija metoda, no s obzirom da nije i najjeftinija brojni azili koriste plinske komore gdje naguraju životinje i pričekaju da kroz određeni vremenski interval nastupi smrt.²⁰⁰ Mnogi ljudi životinjama pruže vrlo lijep život u svom domu, ali mnoge životinje udomljene su ili kupljene iz krivih razloga, pa tako životinja često ukrašava dvorište ili unutrašnjost kuće i stana. Ponekad je 'opasan' pas ukras svom vlasniku, a maleni psi ponekad

¹⁹⁵ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 289.

²⁰⁰ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)

su modni dodatak svojim vlasnicama. Ponekad se vlasnici ne vežu uz svoje kućne ljubimce, pa ih se tako vrlo lako riješe prilikom selidbe ili odlaska na put. U većini slučajeva empatija igra veliku ulogu te u konačnici odlučuje o sudbini životinje.

Iz evolucijske perspektive empatija je osigurala brigu za potomke i opstanak gena te je utjecala na razvoj društvenih odnosa i suradnju.²⁰¹ Upravo empatija prema bližnjima potiče moralnost, no ona nije strogo ograničena na vlastite gene.²⁰² Roditeljska briga i skrb mogu biti usmjereni i prema drugoj djeci i životinjama.²⁰³ Čak i kokoši u stanju su pružiti toplinu mačićima, kao i ženke pasa, a neke ptice uklanjaju parazite sa drugih životinjskih vrsta.²⁰⁴ U pregršt slučajeva različite životinjske vrste sudjelovale su u međusobnoj igri. Različite životinjske vrste potiču međusobnu interakciju²⁰⁵, a vrlo često sklapaju prijateljstva i sa ljudima. Širenje krugova moralnosti prema strancima i pripadnicima drugih rasa i religija nije samo intelektualni proces već i emocionalni.²⁰⁶ Što bolje čovjek poznaje drugog čovjeka, njegovu kulturu, tradiciju, običaje i religiju, to ga bolje razumije i uočava sličnosti sa samim sobom. Te sličnosti, vrlo su često izvor suosjećanja. Suosjećajnost treba voditi naš moral.²⁰⁷ Sa drugim živim bićima dijelimo bol, zašto ne bismo i dobrotu?²⁰⁸

²⁰¹ Richard D Ryder, »Sentientism« u: Paola Cavalieri & Peter Singer (eds.): *The Great Ape Project* (New York: St.Martin's Griffin, 1993), str.220-222.

²⁰² Isto.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Isto.

4.6. Životinje kao ukras i zabava

Ponekad su životinje u centru pažnje zbog svoga egzotičnog izgleda, a ponekad zbog naučenih vještina. Puno se puta životinje pojave u zabavnim emisijama kao 'gost' koji će zadiviti publiku širom svijeta svojim posebnim karakteristikama ili ponašanjem. Ponekad na televiziji vidimo zabavan prilog o životinjama koje su naučile određene vještine. Cirkusi i zoološki vrtovi samo su neka od mjesta gdje se ljudi susreću sa lepezom životinja iz različitih životinjskih staništa i klimatskih pojaseva. Ljudi se dive njihovim bojama, šarama, krznu, glasanju, penjanju, letu ili plivanju. Životinje postaju objekti zabave i divljenja. Čovjek misli kako je samo pasivni promatrač životinje, ali u stvarnosti su te životinje u službi publike. Zooparkovi variraju od onih najnižih sa loše opremljenim i tijesnim kavezima, do onih znanstveno uređenih. Većinom bogate zemlje drže životinje u donekle kvalitetnim uvjetima gdje umjetnim putem ostvare obilježja prirodnog staništa životinje. Problem proizlazi iz činjenice što »nema zbiljske moralne i pravne discipline u držanju i izlaganju zatočene faune«.²⁰⁹ Većina zooloških vrtova obilježeni su samovoljom i zanemarivanjem potreba životinja. Visković navodi četiri funkcije zooloških parkova, a to su »funkcija zabavljanja«²¹⁰, »obrazovanje i odgoj posjetilaca«²¹¹, »znanstvena istraživanja«²¹² te uzgoj i spašavanje ugroženih životinjskih vrsta. Usprkos tome što su se u novije vrijeme uvjeti u zoološkim parkovima poboljšali te su se uspješno reproducirale ugrožene životinjske vrste, protivnici parkova ističu da su fizička i psihička stradanja životinja prilikom njihova odvajanja od prirodnog staništa puno veća. Životinje prožive veliki stres prilikom prijevoza i zatvaranja, a u zatočeništvu je njihov životni vijek, s obzirom na usamljenost i stres, poprilično kratak. Obrazovna funkcija zooparkova u stvarnosti je nemoguća jer u zatočeništvu dolazi do straha, neuroza, oboljenja i deformacija prirodnog ponašanja životinje te znanstvenici i posjetioци ne mogu naučiti ništa novo o životinji.²¹³ Promatranje životinja najbolje je obavljati u prirodnoj okolini bez izravnog utjecaja na životinju. U svrhu edukacije bolje je koristiti metode kao što su dokumentarni film i knjige te posjećivati izložbe i muzeje. Zoološki vrtovi ne zadovoljavaju potrebe životinja kao što su stanište, hrana i socijalizacija te se ne mogu definirati kao centri edukacije i zaštite životinja.²¹⁴ U zoološkim vrtovima mogle bi se držati životinje koje podnose manji prostor i prisutnost čovjeka, životinje koje se lako pripitomljavaju, pa čak i domaće životinje koje rijetko tko ima

²⁰⁹ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 211.

²¹⁰ Isto, str. 212.

²¹¹ Isto.

²¹² Isto.

²¹³ Isto, str. 215.

²¹⁴ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005);

priliku vidjeti uživo. Takvi reducirani zoološki vrtovi morali bi u svom okruženju imati potrebne stručnjake te kvalitetne uvjete.²¹⁵ Velik problem današnjih zooloških parkova predstavljaju tisuće divljih životinja čiji je broj veći u zatočeništvu nego na slobodi, a čiji je povratak istoj onemogućen. Životinje se rađaju u zatočeništvu, razmjenjuju sa drugim parkovima, šalju u cirkuse ili prodaju privatnicima. Životinje se u cirkusima također ponašaju neprirodno. Rijetko tko se zapita kako životinja nauči trikove poput skakanja kroz vatreni обруč. Gehlen ističe kako životinje uče upravo preko podražaja koji su značajni za instinkt i u skladu s tim logičan zaključak bi bio kako životinje trikove uče preko operantnog uvjetovanja te izvode trikove kako bi bile nagrađene. Istina je u stvarnosti čista suprotnost. Slon stoji na jednoj nozi zato jer se boji kazne.²¹⁶ Slonovi, lavovi, tigrovi i medvjedi napuštaju kavez samo kada prolaze kroz dresuru ili nastupaju pred publikom, a 99% vremena provode zatvoreni u premale kaveze.²¹⁷ Trening se većinom svodi na fizičko zlostavljanje.²¹⁸ Nije nepoznata ni vijest o traumatiziranim slonovima sa ožiljcima po tijelu. Istu sudbinu prolaze životinje diljem svijeta., a posebice životinje uzgajane kao turistička atrakcija. Životinje često usprkos silnom strahu i kažnjavanju nasrnu na ljude te su tada usmrćene, a u ljudskim očima slon ili lav postaju zvijeri.²¹⁹ Tradicionalni brazilski sport rodeo, hvatanje životinja užetom oko vrata, utrke konja, pasa i drugih životinja te kuglanje golubovima također spadaju u kategoriju neetičnog postupanja sa životinjama.

Nikola Visković lov definira kao »niz radnji traženja i gonjenja životinja radi njihova ubijanja ili hvatanja«²²⁰ te ističe kako je u povijesti lov imao funkciju nabavljanja hrane, materijalnih dobara poput odjeće i obuće, dobara za različite zanate te resurse iskoristive u medicinske i industrijske svrhe.²²¹ Lov se također obavljao u svrhe pripitomljavanja ulovljenih životinja. Uz sve to, Visković navodi zadatke »stjecanja životinja kao magijskih medija, zaštite ljudi, usjeva i domaćih životinja«²²² ali također i razonodu, rekreaciju i iskazivanje »"muških vrlina" predacije, izdržljivosti, hrabrosti i lukavstva, a za što se onda vezuje i potvrđivanje položaja vlasnika i vlasti (statusni simbol)«.²²³ U prošlosti su ljudi lovili kako bi preživjeli, ali i radi iskazivanja moći, a danas lov postaje zanimanje, zabava ili sport. Godine 1989. u zapadnoj

²¹⁵ Isto, str. 218.

²¹⁶ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005);

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 163.

²²¹ Isto, str. 164.

²²² Isto.

²²³ Isto.

Europi postojalo je preko 6 milijuna lovaca.²²⁴ Godišnje čak 200 milijuna životinja postaju žrtve lova.²²⁵ Jeleni, zečevi, vjeverice i mnoge druge životinje ostaju bez svojih života kao mete jednog krvavog sporta.²²⁶ Ribolov je za mnoge ljude hobi te se smatra kako ribe ne osjećaju bol, no istraživanja su pokazala kako ribe osjećaju i pokazuju bol jednako kao sisavci, a sustav boli anatomski, fiziološki i biološki isti je kao i kod sisavaca i ptica.²²⁷ Ribe su osjetilna bića neovisno o njihovoj veličini te imaju složen živčani sustav, razvijena osjetila i živčane stanice slične našim vlastitim.²²⁸ Manje životinjske vrste najčešće su u podređenom položaju spram drugih vrsta i među najistaknutijim žrtvama specizma. Često se lov opravdava argumentom prehrambenog lanca gdje su neka bića grabežljivci, a druga opet plijen ili argumentom balansiranja broja životinjskih vrsta. Visković ističe kako je instinkt lova kod čovjeka moguće kulturno potisnuti budući da je on u modernom društvu ionako nefunkcionalan i bespotreban. Ljudi mogu biti lovci koji će pratiti i promatrati životinje, no to ne mora nužno završiti njihovim ubijanjem, a brigu o ravnoteži biosustava treba prepustiti kompetentnijim stručnjacima i biologima. Visković napominje:

»Lov koji nije sredstvo samoodržanja jest moralno nezrelo usmjeravanje energije i agresivnosti na razaranje najviše vrijednosti – života, i to redovito života bića slabijih od čovjeka. Lov je ubojstvo koje se biološki mora događati među životinjama mesožderima i koje se etički može prihvatiti samo u ljudskim kulturama niskih proizvodnih moći. Civilizirani čovjek mora iz etičkih i ekoloških razloga bitno smanjivati svoje prohtjeve prema fauni, odustajući od svojih negdašnjih povijesnih prava i brinući mnogo više o svojim dužnostima prema njima.«

²²⁴ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 175.

²²⁵ Shaun Monson, *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005);

²²⁶ Isto.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Isto.

5. Posljedice lova i uzgoja životinja na farmama

Problematičnost intenzivnog industrijskog uzgoja vidljiva je u formuli koja glasi: »maksimum jedinki + minimum prostora, vremena i zaposlenih = najveća proizvodnost i profit«. ²²⁹ Uzgoj životinja kao resursa zanemaruje ekonomske, ekološke i zdravstvene interese čovjeka. Peter S. Wenz, profesor i stručnjak za etiku okoliša, filozofiju politike i medicinsku etiku, ističe ekološke razloge za prestanak konzumiranja životinjskih proizvoda. ²³⁰ Za Wenza ekološki sustavi imaju vrijednost neovisno o njihovoj koristi za ljude. ²³¹ Time on ne poriče vrijednost ljudskih interesa i interesa drugih osjetilnih bića, već nastoji afirmirati nezavisnu vrijednost ekoloških sustava. ²³² Ekolozi se slažu kako je način ishrane postao ekološki problem. ²³³ Životinje se hrane žitaricama i sojom te je potrebno osam do devet kilograma biljnog proteina kako bi nastao jedan kilogram životinjskog proteina. ²³⁴ Većina žitarica proizvodi se u svrhu ishrane životinja te one »jedu više žitarica od stanovništva svih nerazvijenih zemalja«. ²³⁵ Potrebno je jako puno zemljišta, vode i energije za proizvodnju mesa, a s obzirom na današnju populacija stanovništva meso postaje luksuz. ²³⁶ Mesna i mliječna industrija glavni su zagađivači vode i zraka. ²³⁷ Najveći su problemi mesne i mliječne industrije ogromne količine metana i drugih stakleničkih plinova koji se svaki dan ispuštaju u atmosferu. ²³⁸ Uz sve to, dolazi do globalnog zatopljenja i živi više milijarda ljudi te biljnih i životinjskih vrsta stavljaju se na kocku. ²³⁹ Nakon što se malo dublje istraži, lako je doći do zaključka da »javni mediji o efektu staklenika isključivo pišu kao o problemu ispušnih plinova i industrijskog zagađenja, dok se vrlo malo govori o utjecaju stočarstva na klimu«. ²⁴⁰ U Hrvatskoj udruga *Prijatelji životinja* sustavno upozorava na utjecaj mesne industrije na klimu. ²⁴¹ U svom članku Suzana Marjanić navodi:

²²⁹ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 225.

²³⁰ Peter S. Wenz, »An Ecological Argument for Vegetarianism« u: *Ethics and Animals*, No.5 (Ožujak, 1984), str. 2-9.

²³¹ Isto.

²³² Isto.

²³³ Peter Singer, »A Vegetarian Philosophy « u: *Sian Griffiths & Jennifer Wallace (eds.): Consuming Passions* (Manchester, 1998), str.66-72.

²³⁴ Isto.

²³⁵ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 228.

²³⁶ Peter Singer, »A Vegetarian Philosophy «, str. 66-72.

²³⁷ Isto.

²³⁸ Isto.

²³⁹ Isto.

²⁴⁰ Suzana Marjanić, »Medijska slika svijeta o globalnom zagrijavanju ili "Is the Earth Fucked?"(Brad Werner)«, *In Medias res: časopis filozofije medija*, 8/14 (2019), str.2169-2180, str. 2170.

²⁴¹ Isto, str.2171.

»Dodatno, metan ima 23 puta jači toplinski učinak i njegova koncentracija u atmosferi raste brzinom od 120%, a ugljik dioksida 30% u 20. stoljeću. Glavni (>50%) izvor antropogenog metana je poljoprivreda, a unutar poljoprivredne proizvodnje riža i držanje preživača. Kako prosječno mliječna krava proizvodi 250(150-760)l/d metana, one su glavni antropogeni izvori metana u RH i Europi«²⁴²

Prosječna količina vode »potrebna za prehranu osobe koja slijedi vegansku prehranu iznosi 1362 litara dnevno«²⁴³, a »prosječna količina vode koja je dnevno potrebna za osobu koja slijedi američki način prehrane iznosi 19 068 litara«²⁴⁴ SAD polovicu vode utroši na proizvodnju hrane za stoku.²⁴⁵ Problemi ne dopijevaju u medije »zbog lobija prehrambene industrije«²⁴⁶ Marjanić ističe kako je potrebno »jedanaest puta više fosilnih goriva za proizvodnju životinjske bjelančevine nego što je potrebno za proizvodnju biljne bjelančevine«²⁴⁷ Statistike pokazuju kako »stočarska i mesna industrija uzrokuju 18% cjelokupne emisije plinova odgovornih za efekt staklenika«²⁴⁸, a to je »više od zagađenja koje uzrokuje cijeli svjetski transportni sektor«²⁴⁹

Vittorio Hosle ističe nužnost »bavljenja filozofije ekološkom krizom«²⁵⁰ Hosle se bavi pitanjem svladavanja, nadvladavanja i prevladavanja ekološke krize²⁵¹ te kao rješenje ekološke krize predlaže »reusmjeravanje globalne svjetske politike«²⁵² koja će »nastupiti tek kao posljedica kategorijalnog obrata ljudskih vrijednosti, u središtu kojega je pojam prirode«²⁵³ shvaćene na drugačiji način. Glavni uzrok ekološke krize je »rascjepkanost znanja i znanosti«²⁵⁴ te je zadaća filozofije sjediniti različita područja znanja i znanosti u rješavanju problema jer je u suvremenom svijetu odnos moći i mudrosti postao iskrivljen.²⁵⁵ Dokumentarni film redatelja Louie Psihoyos *Na rubu izumiranja* (eng *Racing Extinction*) bavi

²⁴² Darko Grbeša u Suzana Marjanić, »Medijska slika svijeta o globalnom zagrijavanju ili "Is the Earth Fucked?"(Brad Werner)«, str.2172.

²⁴³ Isto, str.2174.

²⁴⁴ Isto.

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ Isto, str.2175.

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ Tvrтко Župarić, »Filozofija ekološke krize (Vittorio Hosle)«, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološki istraživanja okoline*, 6/1-2 (1997), str.207-211. str.207.

²⁵¹ Isto, str.207.

²⁵² Isto, str.208.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Isto.

²⁵⁵ Isto.

se problemom izumiranja životinjskih vrsta za koji je odgovoran čovjekov način života. Kroz povijest se već dogodilo pet masovnih izumiranja, a ako se stvari ne promijene, kroz sljedećih sto godina 50% vrsta zauvijek će nestati sa planeta Zemlje.²⁵⁶ Akcelerirano izumiranje životinjskih vrsta neprestano se odvija i ljudi imaju mogućnost poduzeti korake koji su potrebni za očuvanje života na Zemlji. Diljem svijeta znanstvenici, filozofi, aktivisti i novinari trude se iznijeti činjenice u javnost i osvijestiti veličinu gorućeg problema s kojim se suočavaju brojne životinjske vrste. U proteklom desetljeću ubijeno je oko 800 aktivista i boraca za prava životinja.²⁵⁷ Izumiranje se događa zbog uništavanja staništa, izlovljavanja, promjene klime i okoliša na što čovjek izravno utječe.²⁵⁸ Čovjek nastoji sebi olakšati život pod cijenu svega drugoga. Najveći faktor izumiranja predstavlja uništavanje staništa kako bi se polja iskoristila za uzgoj hrane.²⁵⁹ Visković ističe kako je »od 1960-ih do 1990-ih godina posječen znatan dio tropskih šuma Srednje Amerike«²⁶⁰ što je naštetilo klimi i desecima tisuća životinjskih vrsta. Prehrana životinja većinom se temelji na soji, čija globalna potražnja raste, zbog čega dolazi do pojačanog »krčenja šuma u zemljama izvoznicama«²⁶¹ kao što su Brazil i Argentina. Ivica Kelam ističe:

»Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda (FAO), u svom izvještaju o utjecaju uzgoja stoke za ljudsku prehranu na okoliš, navodi kako je jedan od vodećih uzroka krčenja šuma potreba za uzgojem usjeva, posebno soje koja se izvozi na međunarodno tržište i koristi kao prehrana za stoku.«²⁶²

Krčenje šuma također ostavlja posljedice na urođenike koji su generacijama živjeli u tim šumskim područjima.²⁶³ Nerijetko se dogodi da vlasti ukinu zaštitu sa određenih područja te ih prodaju investorima za uzgoj soje.²⁶⁴ Kao jedna od metoda krčenja šuma često se koristi stvaranje požara, o čemu svjedoče aktualni katastrofalni problemi s kojima je suočena amazonska prašuma kao i stanovnici okolnih mjesta. Uz krčenje šuma, velik problem predstavlja i fekalni otpad, pa tako u Europskoj uniji svinje i pilići godišnje proizvedu

²⁵⁶ Louie Psihoyos, *Racing Extinction* (United States, 2015)

²⁵⁷ Isto.

²⁵⁸ Isto.

²⁵⁹ Isto.

²⁶⁰ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str. 229.

²⁶¹ Ivica Kelam, *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, (Zagreb/Osijek: Pergamena, 2015), str. 199.

²⁶² Isto.

²⁶³ Isto, str. 218.

²⁶⁴ Isto.

»najmanje 240 milijuna tona gnoj«.²⁶⁵ Rastuća potražnja za životinjskim proizvodima je »posljedica jednog ekonomskog opredjeljenja i njegovog uvjetovanja prehrambenih ponašanja stanovništva«.²⁶⁶ Ljudi ne shvaćaju ozbiljnost situacije jer smatraju kako će se katastrofalne posljedice dogoditi tek u dalekoj budućnosti, no velike probleme doživjet će generacije ljudi koje trenutno obitavaju na planetu. Čovjek smatra da njegove odluke nisu toliko bitne te očekuje da će netko drugi poduzeti potrebne korake kako bi se spriječilo izumiranje određenih životinjskih vrsta. Upravo zbog takvog stava, puno vrsta zauvijek je izbrisano sa planeta Zemlje, a mnoge od njih nisu nikada bile viđene. Jedna krava ne predstavlja problem, ali 1,5 milijarde da.²⁶⁷ Ugljikov dioksid i metan predstavljaju velik problem, a posebice jer trećinu ugljikova dioksida apsorbiraju oceani te se povećava njihova kiselost koja uništava živi svijet. Biljni i životinjski svijet ne može preživjeti u kiselim vodama. U posljednjih pedeset godina izgubili smo 40% fitoplanktona kao posljedicu klimatskih promjena.²⁶⁸ Sedamdeset i jedan posto Zemljine površine pokriven je vodom, a život na kopnu može postojati pod uvjetom da su oceani proizveli dovoljno kisika te uništavanje planktona narušava ravnotežu života uopće.²⁶⁹ Oko ¾ poljoprivredne površine koristi se za uzgoj stoke koja proizvodi više emisija negoli cijeli prijevozni sektor skupa.²⁷⁰ Uzgoj stoke i deforestacija u svrhu istog vodeći su uzroci globalnog zatopljenja. Zagrijavanje Zemljine atmosfere za samo par stupnjeva vodi u smjeru masovnog izumiranja.²⁷¹ Životinjske vrste koje su nastajale i evoluirale milijunima godina, od kojih su neke poput morskih pasa starije od dinosaura i preživjele su čak četiri masovna izumiranja, možda neće preživjeti čovjekov utjecaj i izlovljavanje.²⁷² Možda se za 200 godina naši potomci osvrnu i zapitaju zašto nitko nije ništa poduzeo. Globalno zatopljenje predstavlja veliku opasnost za Arktik ispod čijeg je leda već milijunima godina zarobljena velika količina metana.²⁷³ Zemlja se ne može obraniti od štetnih utjecaja čitavog čovječanstva ako ljudi svjesno ne donesu promjene u svoje živote. Mnogo ljudi ne posjeduje znanje koje bi ih usmjerilo ka donošenju boljih odluka. Za ljude ne postoji poveznica između mesnih i mliječnih proizvoda te jaja sa globalnim zatopljenjem, masovnom deforestacijom i izumiranjem životinjskih vrsta. Čovjek vidi proizvod u trgovini ali ne i neugodnu istinu koja se krije na udaljenim farmama, u prljavim oceanima, u očima jedne krave, svinje, ovce, pilića,

²⁶⁵ Isto, str. 200.

²⁶⁶ Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, str.232.

²⁶⁷ Louie Psihoyos, *Racing Extinction* (United States, 2015)

²⁶⁸ Isto.

²⁶⁹ Isto.

²⁷⁰ Isto.

²⁷¹ Isto.

²⁷² Isto.

²⁷³ Isto.

zeca, svake ribe i svakog bića koje pati negdje daleko iza debelih zidova. Marjanić ističe kako države subvencioniraju mesnu i mliječnu industriju, te industriju jaja²⁷⁴ te »izravno subvencioniraju i poljoprivrednu industriju koja mesnu opskrbljuje hranom, farmaceutsku industriju koja proizvodi antibiotike i hormone rasta za životinje u uzgoju te kemijsku industriju koja je opskrbljuje golemim količinama herbicida, pesticida i gnojiva«. ²⁷⁵ Često se na određene životinje gleda kao na hranu, a na druge opet kao ljubimce. No ponekad se i ljubimci nađu na tanjuru. U raznim kulturama s obzirom na geografski položaj, tradiciju i uvjete ljudi konzumiraju ili koriste u medicinske svrhe sve od zečića, žaba, morskih pasa i njihovih peraja, pa sve do žirafa, dupina i kitova. Neovisno o inteligenciji, razvijenom živčanom sustavu i osjetilima, životinja je u današnjem svijetu važna jednako kao i svaki drugi resurs. Ništa više i ništa manje. Što je određena životinjska vrsta ugroženija, to je tržište sa njezinim proizvodima skrivenije, a što je životinja manja poput ptica i vodozemaca, to se njihovo izumiranje odvija u tišini.

²⁷⁴ Suzana Marjanić, »Medijska slika svijeta o globalnom zagrijavanju ili "Is the Earth Fucked?"(Brad Werner)«, str. 2176.

²⁷⁵ Isto.

6. Pokret za životinjska prava

Politički pokret za životinjska prava svoje čvrste korijene dobiva tek u 1970-tima²⁷⁶, a afirmiranju istog doprinijeli su Peter Singer, Tom Regan, Richard D. Ryder, Henry Spira i mnogi drugi. Danas brojne ekofeministice »upozoravaju na opresiju nad neljudskim životinjama, ističući kako je specizam povezan sa rasizmom, seksizmom, klasizmom i drugim opasnim –izmima.«²⁷⁷ Singer kaže: »na razini praktičnih moralnih načela bolje bi bilo posve odbaciti ubijanje životinja za hranu, osim ukoliko se to ne mora činiti radi preživljavanja«²⁷⁸, a »ubijanje životinja navodi nas da ih smatramo predmetima koje možemo koristiti kako nam se sviđa.«²⁷⁹ U pogledu pitanja moralnog djelovanja Singer kaže:

»...ne može se dati odgovor koji će svakome pružiti nadmoćne razloga za moralno djelovanje. Etički neobranjivo ponašanje nije uvijek iracionalno. Vjerojatno ćemo uvijek trebati zakonske sankcije i društveni pritisak kako bismo pružili dodatne razloge protiv ozbiljnih kršenja etičkih standarda.«²⁸⁰

Za životinje se kaže kako »one nisu svjesne svojih interesa i prava te ne raspolažu ni s time povezanom odgovarajućom samosviješću, kao i u tome što je kod njih, za razliku od ljudskih subjekata, na djelu *asimetrija između prava i obaveza* odnosno *dužnosti*«. ²⁸¹ Smatra se kako »one nisu u stanju same autonomno zastupati svoja potencijalna prava niti sklapati ugovore«. ²⁸² No, ti argumenti bi se automatski ticali i »takvih živih bića kao što su to djeca u ranom uzrastu, osobe ometene u razvoju ili vegetirajući starci na izmaku života«. ²⁸³ Tom Regan napominje da »premda je pojam *persone* u striktnoj upotrebi teško primjenjiv na životinje (izuzimajući možda čovjekolike majmune), one ipak jesu *subjekti jednog života*«. ²⁸⁴ Životinje, kao i ljudi, imaju svoje potrebe, interese te su sposobne osjetiti bol, patnju i strah te »imaju određene forme kognicije i izvjesnu svijest o budućnosti«. ²⁸⁵ One »raspolažu izvjesnom inteligencijom i

²⁷⁶ Peter Singer, »Ethics and the New Animal Liberation Movement« u: *In Defense of Animals*, (New York: Basil Blackwell, 1985, str.1-10.

²⁷⁷ Suzana Marjanić, »Medijska slika svijeta o globalnom zagrijavanju ili "Is the Earth Fucked?"(Brad Werner)«, str. 2172.

²⁷⁸ Peter Singer, *Praktična etika*, preveo: Tomislav Bracanović, (Zagreb: KruZak, 2003), str.105.

²⁷⁹ Isto.

²⁸⁰ Isto, str.252.

²⁸¹ Dragan Jakovljević, »Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa«, *Filozofska istraživanja*, 33/1 (2013), str.167-182, na str. 168.

²⁸² Isto.

²⁸³ Isto, str.169.

²⁸⁴ Isto.

²⁸⁵ Isto, str.170.

samosviješću« te su bića »koja su u dugom vremenskom razdoblju neotuđive komponente postojeće žive prirode, stari su domicilni stanovnici ove planete« te im »s biocentričnog stajališta [...] nedvosmisleno pripadaju izvjesna temeljna prava, jednako kao i ljudima«. ²⁸⁶ Njihova temeljna prava uključuju pravo na »tjelesnu nepovredivost i sigurnost, tj. neugroženost« ²⁸⁷, pravo na »nenarušenu prirodnu životnu sredinu, biosferu« ²⁸⁸ te »pravo na neometani i nemanipulirani autonomno-spontani individualni i vrsni razvoj te potencijalne mutacije«. ²⁸⁹ Pravo na zaštitu od svih zahvata i postupanja koji im nanose štetu, bol i patnju. ²⁹⁰ Pravo na pomoć u slučaju bolesti ili ozljede. ²⁹¹ Divlje životinje imaju »pravo na samosvojno življenje, bez prinudnog podčinjavanja interesima i potrebama ljudi« ²⁹², a domaće životinje imaju pravo na kvalitetne životne uvjete (smještaj, prehranu, socijalizaciju) i pravo na nezanemarivanje i neizrabljivanje. ²⁹³ No, usprkos tome što Dragan Jakovljević, koji govori o navedenim pravima, smatra da domaće životinje imaju pravo na neizrabljivanje, eksploatacija životinja radi kože, krzna ili prehrane nužno predstavlja jednu vrstu izrabljivanja, a izraz "humano ubijanje" sam je po sebi kontradiktoran. Neovisno o zakonima, »godišnje se u zapadnoj Europi u svrhe konzumacije mesa obavi oko 200 000 000 klanja, pri čemu se čak oko 60 000 000 klanja još uvijek poduzima bez prethodnog omamljivanja životinja«. ²⁹⁴ Upravo se pod zakonima odvijaju kršenja etičkih načela, a velike firme uvijek će birati najprofitabilnije metode, pa se tako na mnogim farmama životinjama oduzimaju životi putem plinskih komora. Važno je navesti kako uvijek postoje iznimne situacije, pa je tako opravdano usmrtniti životinju ako je prijenosnik teške bolesti čije bi širenje prouzrokovalo katastrofalne posljedice, ako je riječ o samoobrani ili ako eutanazija predstavlja kraj patnji, no takvi slučajevi su rijetki u odnosu na masovna ubijanja i zlostavljanja koja se odvijaju svake minute svakoga dana pod okriljem znanosti ili tržišne potražnje. Tom Regan, američki filozof i aktivist za životinjska prava, ističe kako su ciljevi pokreta za prava životinja kraj iskorištavanja životinja u svrhu znanstvenih istraživanja, kraj uzgoja životinja u komercijalne i prehrambene svrhe te kraj izlovljavanja i zarobljavanja životinja. ²⁹⁵ Regan ističe kako je ubijanje životinja opravdano

²⁸⁶ Isto.

²⁸⁷ Isto.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Isto.

²⁹⁰ Isto, str.171.

²⁹¹ Isto.

²⁹² Isto.

²⁹³ Isto.

²⁹⁴ Isto, str.172.

²⁹⁵ Tom Regan, »The Case for Animal Rights« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.13-26.

samo u iznimnim situacijama u kojima nema drugog izbora te se nastoji izbjeći još veće zlo.²⁹⁶ Ljudi u svijetu politike moraju htjeti promjenu i vjerovati da je promjena moguća kako bi se mogli donijeti zakoni koji štite prava životinja.²⁹⁷

Poznate riječi Regana glase:

»Njihova bol, patnja, usamljenost, nevinost i smrt. Gnjev. Bijes. Sažaljenje. Tuga. Gađenje. Cijeli svemir jeca pod težinom zla koje čovjek zadaje nijemim i bespomoćnim bićima. Ne samo naša pamet, već i naša srca pozivaju na kraj i zahtijevaju da savladamo, zbog životinja, naše navike i sile koje stoje iza njihova sustavnog ugnjetavanja. Zapisano je, svi veliki pokreti prolaze kroz tri točke: podsmijeh, raspravu i prihvaćanje. Realizacija treće faze, prihvaćanja, zahtijeva našu ljubav i našu disciplinu, naša srca i našu pamet. Sudbina životinja u našim je rukama.«²⁹⁸

Puno puta kroz povijest čovjek je nanio zlo drugim živim bićima. Puno puta, ljudska bića doživjela su nepravdu i izgubila slobodu jer su zakoni to dopustili, ali isto tako puno puta su ljudski životi bili spašeni i poboljšani zbog zakona koji su ih štitili. Znanje je oduvijek imalo veliku moć. Znanje je jače od svakog zakona i od svakog čovjeka. Jednom kada ljudi shvate pogrešnost i nemoralnost koja se krije u njihovim djelima, njihov cilj postaje promjena. Ljudi ne mogu promijeniti prošlost, ali mogu utjecati na budućnost. Jednom kada čovjek istinski shvati da sa životinjama dijeli patnju, učiniti će sve kako bi pomogao tim krhkim bićima čija budućnost i životi ovise o čovječanstvu.

²⁹⁶ Tom Regan, »Do Animals Have a Right to Life?« u: *The Moral Basis for Vegetarianism*, *The Canadian Journal of Philosophy* (Listopad, 1975), str.1-5.

²⁹⁷ Tom Regan, »The Case for Animal Rights« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.13-26.

²⁹⁸ "Their pain, their suffering, their loneliness, their innocence, their death. Anger. Rage. Pity. Sorrow. Disgust. The whole creation groans under the weight of the evil we humans visit upon these mute, powerless creatures. It is our hearts, not just our heads, that call for an end to it all, that demand of us that we overcome, for them, the habits and forces behind their systematic oppression. All great movements, it is written, go through three stages: ridicule, discussion, adoption. It is the realization of this third stage, adoption, that requires both our passion and our discipline, our hearts and our heads. The fate of animals is in our hands." u Tom Regan, »The Case for Animal Rights« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.13-26.

7. Zaključak

Čovječanstvo se nalazi u jednom prijelomnom razdoblju kada može spriječiti katastrofalne posljedice globalnog zatopljenja, ali i uspostaviti novi sustav vrijednosti koji će odvesti sva živa bića ovog planeta u bolju budućnost. Promjena odnosa spram životinja izravno bi utjecala i na međusobne odnose ljudi, a novi oblik etičke i moralne odgovornosti zauvijek bi promijenio sudbinu životinja. Kraj ideje životinja kao resursa predstavljao bi i kraj deforestaciji, zagađenju voda i zraka, kraj izumiranju životinjskih vrsta, kraj globalnom zatopljenju, kraj specizmu, kraj zlostavljanju životinja u eksperimentalne svrhe i mnoge druge krajeve koji označavaju početak ljepšeg i boljeg života na Zemlji. Kao glavne argumente za napuštanje antropocentrične etike, u okviru koje se iskorištavaju ne-ljudska živa bića, znanstvenici, aktivisti, etičari, pravnici, doktori, profesori, novinari i mnogi drugi navode ekološke, ekonomske, etičke, moralne i zdravstvene razloge. Širenje moralnih krugova nužna je posljedica moralnog napretka. S obzirom na razvoj moderne tehnologije i znanstvena ostvarenja, stara etika više nije prikladna ili sposobna odgovoriti na rastući broj pitanja koja prate čovjeka u 21. stoljeću. Ekocentrična etika fokus stavlja, osim na dobrobit čovjeka, na interese svih živih bića i cijelog ekosustava. Tehnološki napredak i industrijalizacija klanja doprinijeli su ekstremnoj eksploataciji životinja te katastrofalnim ekološkim zagađenjima. Zahvaljujući razvoju trgovine i proizvodnje, čovjek zapada se, za razliku od populacije najsiromašnijih zemalja, ne nalazi u stanju preživljavanja te uz obilje izbora može svjesno donijeti bolje odluke koje će poboljšati njegov život, život budućih naraštaja, ali i sudbinu zemalja trećeg svijeta. Superioran položaj na kojem stoji čitav ljudski rod nema etičke i moralne utemeljenosti, a destruktivne posljedice takvog razmišljanja odražavaju se na čitav planet. Eksploatacija životinja otišla je predaleko te rješenje nisu ugodnije klaonice ili veći kavezi već postepena eliminacija i u konačnici kraj patnji koju uzrokuju ljudi radi vlastite dobrobiti. Ljudska populacija raste iz godine u godinu te postaje sve očitije kako životinjska ishrana nije održiva, a ignoriranje problema krenulo je u smjeru propasti koja će, ako se ne spriječi, zauvijek obilježiti čovječanstvo. Sustav vrijednosti suvremenog čovjeka trebao bi biti u skladu sa filoničkom odgovornošću koja mu pripada kao biću koje je dio Zemljinog ekosustava.

8. Popis literature

- Čović, Ante. 2009. »Biotička zajednica kao temelj odgovornosti za ne-ljudska živa bića« u: *Od nove medicinske etike do integrativne bioetike* ur. Ante Čović, Nada Gosić i Luka Tomašević (Zagreb: Pergamena, 2009), str. 33-46;
- Gehlen, Arnold. 1990. *Čovjek-Njegova priroda i njegov položaj u svijetu*, preveo: Aleksa Buha, (Sarajevo: »Veselin Masleša«-Svjetlost, 1990);
- Jakovljević, Dragan. 2013. »Prava za životinje. K normativnom reguliranju suživota ljudi i životinja na pozadini paralelne primjene dvaju interpretativnih pristupa.«, *Filozofska istraživanja*, 33/1 (2013), str. 167-222;
- Jelić, Maja. 2008.. »Vječna Treblinka:Naše postupanje prema životinjama i Holkaust«, *Politička Misao: časopis za politologiju*, 45/1 (2008), str.214-216;
- Jonas, Hans. 1990. *Princip odgovornost: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990);
- Kelam, Ivica. 2015. *Genetički modificirani usjevi kao bioetički problem*, (Zagreb/Osijek: Pergamena, 2015);
- Marjanić, Suzana. 2019. »Medijska slika svijeta o globalnom zagrijavanju ili "Is the Earth Fucked?"(Brad Werner)«, *In Medias res: časopis filozofije medija*, 8/14 (2019), str.2169-2180;
- Patterson, Charles. 2005. *Vječna Treblinka*, preveo: Bernard Jan, (Zagreb: Genesis, 2005);
- Rifkin, Jeremy. 1999. *Biotehnološko stoljeće*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 1999);
- Regan, Tom. 1975. »Do Animals Have a Right to Life?« u: *The Moral Basis for Vegetarianism, The Canadian Journal of Philosophy* (Listopad, 1975), str.1-5;
Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/regan01.htm> 30.8.2019.
- Regan, Tom. 1985. »The Case for Animal Rights« u: *Peter Singer (ed):In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.13-26;
Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/regan03.htm> 30.8.2019.
- Ryder, Richard D. 1972. »Experiments on Animals« u: *S. & R. Godlovitch & J.Harris (eds.): Animals, Men and Morals* (New York: Taplinger, 1972);

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/ryder01.htm> 30.8.2019.

Ryder, Richard D. 1985. »Speciesism in the Laboratory« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.77-88;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/ryder03.htm> 30.8.2019.

Ryder, Richard D. 1993. »Sentientism« u: *Paola Cavalieri & Peter Singer (eds.): The Great Ape Project* (New York: St.Martin's Griffin, 1993), str.220-222;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/ryder02.htm> 30.8.2019.

Scheler, Max. 1960. *Položaj čovjeka u kozmosu. Čovjek i povijest.*, preveo: Vladimir Filipović, (Sarajevo: »Veselin Masleša«, 1960);

Scheler, Max. 1996. *Ideja čovjeka i antropologija*, preveo: Gessamelte Werke, (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1996);

Singer, Peter. 1985. »Ethics and the New Animal Liberation Movement« u : *In Defense of Animals*, (New York: Basil Blackwell, 1985), str.1-10;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/singer01.htm> 30.8.2019..

Singer, Peter. 1990. »Do Animals Feel Pain« u: *Animal Liberation*, 2nd edition (New York: Avon Books, 1990), str.10-12,14-15;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/singer03.htm> 30.8.2019.

Singer, Peter. 1998. »A Vegetarian Philosophy « u: *Sian Griffiths & Jennifer Wallace (eds.): Consuming Passions* (Manchester, 1998), str.66-72;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/singer05.htm> 30.8.2019.

Singer, Peter. 1998. »The Forgotten Animal Issue« u: *Ethics into Action* (Oxford,1998);

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/singer06.htm> 30.8.2019.

Singer, Peter. 2003. »Animal Liberation at 30« u: *The New York Review of Books*, 50/8 (Svibanj, 2003), str.1;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/singer04.htm> 30.8.2019.

Singer, Peter. 2003. *Praktična etika*, preveo: Tomislav Bracanović, (Zagreb: KruZak, 2003);

Spira, Henry. 1985. »Fighting to Win« u: *Peter Singer (ed): In Defense of Animals* (New York: Basil Blackwell, 1985), str.194-208;

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/spira01.htm> 30.8.2019.

Stamp Dawkins, Marian. 1985. »The Scientific Basis for Assessing Suffering in Animals« u: *Peter Singer: In Defense of Animals*, (New York: Basil Blackwell, 1985), str.27-40;
Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/stampdawkins01.htm>
30.8.2019.

Visković, Nikola. 2009. *Kulturna Zoologija*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009),

Župarić, Tvrtko. 1997. »Filozofija ekološke krize (Vittorio Hosle)«, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 6/1-2 (1997), str.207-211;

Wenz, Peter S. 1984. »An Ecological Argument for Vegetarianism« u: *Ethics and Animals*, No.5 (Ožujak, 1984), str. 2-9.

Animal Rights Library <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/wenz01.htm> 30.8.2019.

9. Popis dokumentarnih filmova

Psihoyos, Louie 2015. *Racing Extinction* (United States: Oceanic Preservation Society, 2015)

Monson, Shaun. 2005. *Earthlings* (United States: Nation Earth, 2005)